библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 161 (13161) | 1986 чылдың июль 10, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

ШЫНАРЫН ЭКИЖИДЕР

Республиканың Тараа продуктулар эргелелиниң Кызылда сайгарылга баазазының ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин база «Он ийиги беш чылдың планнарын доолдур болгаш ажыр күүседир дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга Кыйгырыгын чүүлдүгзүнүп деткээш, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын бедидер, ажылдың темпизин дүргедедир, чаа ёзу-биле ажылдаар деп хүлээлгени алган.

— Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажылдың шынарын экижидер сорулга-биле чамдык эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып, солаан бис. Далган дээрбедээр цехте БМС-12 деп маркалыг тараа арыглаар чаа дериг-херекселди тургустувус. Ооң ачызында бедик сорттуг далган бүдүрериниң хемчээли эрткен чылдаазындан улгаткан. Ол ышкаш комбикорм бүдүрер цехтиң капитал септелгезин чорудуп, чамдык дериг-херекселдерин база солудувус — деп, баазаның директору П. Филиппов чугаалай-дыр.

Шынап-ла, моон мурнуда дериг-херекселдерни солувайн ажылдап турганда, хонукта 100 тонна далган, 125 тонна комбикорм бүдүрүп турган. Кажан эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып, солааның соонда, хонукта 120 тонна далганы, 135 тонна комбикормну бүдүрүп турар болу берген.

Планныг онаалдаларны күүседир дээш социалистиг чарышты цехтер, бригадалар, тус-тус кижилер аразынга дээштиг организастап, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап келгениниң ачызында, бо чылдың эрткен алды айларының планныг даалгаларын бүдүрүлгениң коллективи күүсеткен.

Быжыг сагылга-чурум дээш ажылды профилактика чөвүлели тургустунган план ёзугаар чорудуп турар. Сагылга-чурум үрээр, чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер ийи-чаңгыс кижилер-биле шыңгыы чугаалажып, оларны шын оруктче киргеннивистиң түңнелинде, бүдүрүлгеде сагылга-чурум көскүзү-биле экижээн. Эрткен чылдың бо үезинде 67 кижи-хүнү чидириглиг турган болза, бо чылын ол көргүзүг 10 кижи-хүнү чедир кызырылган. Ажыл шагын чылдагаан чок черге үскен кижилер ажылдавайн барган хүнүн дыштаныр хүннеринде ажылдап турар кылдыр ажылчыннар боттарының бүдүрүлге хуралынга шиитпирлээни черле чөптүг.

Коммунист Н. Ларкованың удуртуп турары далган дээрбедээр цех ам ийи чыл улаштыр ажыл шагы үскен кижи чок ажылдап турар. Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутады, аныяктарның дагдыныкчызы Владимир Мельниковтуң удуртуп турар бригадазы чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Далган дээрбедээр цехте дөрт бригадада 55 кижи ажылдап турар. Бригадаларның кежигүннериниң кылган ажылын төлээрде, кижи бүрүзүнүң күш-ажылчы киржилгезин барымдаалап төлээрин бригадалар чөвүлелдери шиитпирлээн. Ажылчыннар Тамара Михайлова биле Владимир Гоцаленко оларның эрткен айда күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизи 0,9—0,7 хуу болган. Ынчангаш оларның кайызы-даа 40—50 рубльди чедир албаан.

Бригадалар аразында социалистиг чарышта А. Кочкинниң бригадазы мурнап турар. Тараа арыглаар мастер Н. Криворотов, улуг электриктер В. Кравченко, В. Скобелин, ажылчыннар А. Мельчугова, О. Широченко, О. Шульга, С. Дубровский, слесарьлар Ю. Кашин, Н. Шульгин даалдырган ажыл-херээн ак сеткилдиг күүседип, эки ажылдап турар.

Сайгарылга баазазының ажыл-ишчилериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, дериг-херекселдерни чаартып, солуур талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган-даа болза, социалистиг чарышты организастап турарында эрегейлээр чоруктар бар болгаш амдаа кылыр ажылдар хөй. Чижээ, ниити чуртталга чериниң септелгезин чогуур үезинде чорудуп, далган дээрбедээр чаа «РАССР-4» деп дээрбелерни эптеп тургузарын дүргедедир херек. Бир эвес ону тургузуптар болза, далган дээрбедээри хонукта 10-12 тонна көвүдээр.

К. ХЕРТЕК.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Июль 8-те Кремльге М. С. Горбачев биле Ф. Миттеран олар чугаалажыышкыннарын чүгле боттарының аразынга уламчылаан.

Чепсегленишкинниң эңдере бүдүрерин соксадырының херээнге, чүнүң-даа мурнунда, депшилге чок болганындан дүвүрелдиг болдуруп турар делегей байдалының ханы анализин беседа үезинде олар кылганнар.

Делегей байдалын экижидеринге, ниити турушту, совет-француз кады ажылдажылганы быжыглаарынга ийи чурттарның удуртукчуларының аразында хууда харылзааларның улуг ужур-дузалыын ханы утказыг, ажык болгаш чаагай сеткилдиг беседа база катап бадыткаан.

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко биле Францияның президентизи Ф. Миттеран олар беседалашкан.

Совет-француз политиктиг чугаа болгаш харылзааларның моон соңгааргы хөгжүлдези бот-боттарынга бүзүрежилгени болгаш ийи улустуң найыралын быжыглаарының, Европага болгаш делегейге айыыл чок чорукту быжыктырарының херээнге бараан болур дээрзин ийи тала медеглээн.

Ф. Миттеран кадайы-биле ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган «Балет кежээзи» деп шиини көргеннер.

Аалчылар-биле кады төп ложага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев кадайы-биле олурганнар.

Францияның болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктарын ложа кырынга аскан турган. Шии эгелээр мурнунда оркестр ийи чурттуң Күрүне Гимннерин күүсеткен.

Француз удуртукчу Кремльдиң ханаларының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге боодал чечек салган.

Президент «Нормандия-Неман» ужар чуул полугунуң тураскаал самбыразынга боодал чечекти салган.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга төлептиг харыылаар бис

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ БОЛУРУНГА КИЖИЗИДЕР

СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга эш М. С. Горбачевтуң илеткели, Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыы-биле кижи таныжып база ону районнуң ажылчы чонунга пропагандалап тайылбырлап тура, бодунуң чурттап турар черинде ажыл-херекти чайгаар-ла анализтеп, эде тургустунуушкун бисте канчаар чоруп турарыл, социалистиг чарышты коллективтерде канчаар организастап турарыл деп айтырыгларга доктаар.

Бир-ле дугаарында чайлаттынмайн турар четпестерни кижи бодап келир. Ол дугайында эш М. С. Горбачев ук илеткелинге дыка-ла тодаргай чугаалаан. «Чыл-чылы-биле үүжелеттинип келген хожудаашкыннар болгаш четпестер каш-ла ай иштинде дораан ажып эртиммес болбайн аан — деп, ол демдеглээн. — Ынчалза-даа улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң темпилерин дүргедедиринче угланыышкын илереп келген».

Пленумнуң материалдарында база Кыйгырыгда олуруглар бистиң хөй талалыг амыдыралывысты хаара тудуп, эрги ёзу-биле ажылдаар чоруктан уштунарын, ажыл-агыйны чогумчалыг чорударының чаа-чаа хевирлерин дилеп тыварын хүлээндирип турар. Ынчангаш, Пленумнуң айтыышкыннарын күүседир, Кыйгырыгда негелделерни боттандырар талазы-биле чүнү кылыр ужурлуг бис? Аңаа харыыны тываарда, баштай бөгүнгү байдалды база катап сайгарып көөр херек. А бисте, Мөңгүн-Тайга районда байдал кандыгыл?

Районнуң экономиказының кол үндезини — мал ажылы. Ынчангаш чурттакчы чон боттарының күжениишкиннерин, бар курлавырларын ону өстүреринче, малдың баш санын көвүдедиринче, продуктулуун бедидеринче планнар болгаш хүлээлгелер күүселдезинче, социалистиг чарышты дээштиг организастаарынче угландырган. Ылаңгыя бо чайның нарын, берге үезинде бүгү курлавырларны ылап санап турар.

Мал ажылы-биле чер ажылы тудуш холбаалыг болгай. Бир-тээ ындыг болганда, бистиң районнуң девискээри чер ажылынга таарымча чок: керзүнү элезин, даштан бүткен. Ынчангаш тараа-быдаа өстүрер хамаан чок, мал чемининң культуралары безин үнмес чер. Ооң уламындан совхозтарның ажылчыннары малга чемни иштики районнардан кезип белеткеп турар, мооң чарыгдалы улуг, ынчалза-даа чугула ажыл болганда ону кылыр апаар. Совхозтарның ажылчыннары ол дугайын тергиин эки билип, бо чугула кампанияже шудургу киржип, боттарының даалгаларын ак сеткилдиг күүседип турар.

Мөңгүн-Тайганың девискээринден сигенни эвээш-бичени-даа кезип ап болурунуң аргалары бар чер. «Чок» дээш-ле, ону тоовас чоруктарывыс бар дээрзин маңаа хамаарыштыр миннир апаар. Бир эвес, ийи совхозтуң кайызының-даа девискээринде чайгаар үнген сигенни чоп кезип алыр болза, мал чемин элээн хөйнү курлавырлап алыр арга тургустунар.

Ындыг-даа болза, сөөлгү чылдарда районнуң көдээ ишчилери боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын чедиишкинниг күүсеткениинден, планныг онаалдаларын ажыр боттандырганындан шилчиир Кызыл туктар-биле хөй удаа шаңнадып келген. А ол биске оожургаар барымдаа болбайн турар. Ол планнар күүселдези улуг чидириглиг, каражаны үндүрүп турганывыстан чедип алдынып турар дээрзин миннири артык эвес. Ынчангаш кол кичээнгейни малдың ажаалда-тежээлдезиниң, ооң баш санын өстүрериниң эртемге, практикага үндезилээн аргаларын улам долу ажыглаарынче угландырар бис. Уксаажыдылга ажылын экижитпейн, зоовет еринарлыг хемчеглерни чедир боттандырбайн турарывыстан малдың продуктулуу бедивейн турар, ооң чиңы-бүрү аарыглардан өлүп хораары эвээжевейн турар. Ол ышкаш чамдык специалистерниң-даа, малчыннарның-даа харысалга чок чорууңдан мал өлүп, чидип, самчыгдаттынып, «эътке херегленттинип» турар.

СЭКП ТК-ның Кыйгырыында «Агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилериниң кыйгыры — чуртту кыска хуусааның иштинде аъш-чем аймаа-биле долу хандырары» деп айыткан. Бо дээрге онза, чугула сорулга. Совет кижилерниң амыдырал байдалының деңнелин улам бедидер дээш партияның болгаш чазактың чорудуп турар ажылының кол утка-шынары ында. Ынчангаш чүнү кылыр ужурлуг бис?

Бирги ээлчегде, ажыл-агыйның чорударының депшилгелиг, ажыктыг арга-хевирлеринче чогуур кичээнгейни угландырар херек. Ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле харысалга удуртукчуларын, бригадирлерни, ажылчыннарны дүшпес ужурлуг. Эде тургустунуушкунну чер бүрүзүнге, хамыктың мурнунда РАҮК-ке, ооң эде база немей тургустунган кидистеринге эгелээр. Маңаа удуртулганың стилин болгаш методун үндезинни-биле өскертири, хөй-ле хуралдаар чорукту соксадыры, специалистерниң ролюн бедидери, ажыл-агыйларда, бригадаларда, кодаңнарда байдалды ылап билиринге, ону сеткилдиң ханызындан медереп, хемчег алырынга чаңчыктырары чугула. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социалистиг чарышты ажыл-агыйжы чоруктуң школазы болдурар херек.

С. ОЧУР,
Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы.

ШЫНААДА САРААТТАР

Көжеге дег көстүр кара-ногаан сыннар эдээнде калбак шынаада сарааттар. Таңдының Кара-Булуң шынаазында хөй чылдыг сигенни тараан. Дески чаагай үнген мал чемин белеткээр звенонуң бир трактору кезип каан кылын сигенни пресстеп бар чор. Машина сигенни дүжүрүптерге, дүргектеллир шарып каан болду.

Звенонуң механизаторлары тракторлары-биле дүрген маңналы каап, ол дүргектерни эккеп дүжүрүп тур. Ооң-биле сараат салырга, чер алынгыры аажок.

— Он ийиги беш чылдың бирги чылын чедиишкинниг доозар сорулга салып, аравыста социалистиг чарышты салган бис — деп, сарааттакчы аныяк оол Альберт Оюн чугаалай-дыр.

Шынааны эргилдир көрдүвүс. Бо хүннерниң ногаан сарааттары ында эндерик. Ол бүгү бо аныяктарның шалыпчы звенозунуң күжениишкининиң түңнели-дир. Олар хүнде кылыр үлүүн ийи катап ажыр күүседип турар. Бедик көргүзүглерни Евгений Ойнааров, Сергей Оюн, Михаил Оюн дээш оон өске-даа механизатор аныяктар чедип ап келген.

Бо звенонуң пресстээр тракторун аныяк коммунист Алексей Балчыр башкарып турар. Ооң ажылы бедик бүдүрүкчүлүг. Пресстээр машина-биле дүргектей шараан сиген хөй болган тудум, сараат дүргени салдынар. Бо шалыпчы звено 6 чүс ажыг тонна сигенни кезип, сарааттаан.

ЧУРУКТАРДА: Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Кара-Булуңда сараат салыышкынында Альберт Оюн биле Евгений Ойнааров; волокушкалыг тракторнуң башкарыкчызы Сергей Оюн.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИ КАЛБАРГАН

Бо чылын агаар-бойдус чаъстаашкынныг болганы-биле «Мурнакчы» совхозтуң девискээринде сиген, тарааның үнүжү эрткен каш чылдарның деңнелинден эки. Планнарны ажыр күүседип болурунуң аргазы бар. Ховужулар 118 гектар медениң ийи дүжүдүн алыр.

Бо хүннерде сиген кезилдезинде коммунист Хомушку Эрес-оол, Сеңмит Бөрзек-оол, Хомушку Кызыл-оол, комсомолчу Анатолий Салчак хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар. Баштайгы сарааттар Ээр-Хавактың төп сиген кажаазында тургулапкан. Июльдуң ийиги чартыында сигенче массалыы-биле кирер. Аңаа суурда албан организация черлери, школачылар, башкылар, малчыннар, пенсионерлер база ажылдаар. Тал-хараганнар, судактар уннарынга ход калыры-биле сиген кезеринге 280 кижи ажылдап турар.

А. КАНЧЫЫР.

ХОЙДАН-НА 3 КГ 660 ГРАММ

Улуг-Хем районда «ҮТКА-25 чылы» совхозта хой кыргылдазында чүс ажыг кижини хаара туткан, 44 электриктиг хачылар долу ажыглалда. Он кодан 4 муң 637 хой кыргыттынган, 15 тонна 117 кг дүк дужааттынган.

Кыргылда пунктузун В. Суван эргелекчилеп, ажылдың организастыг чоруун чедип алган. Ында кыргыкчыларның чеже хойдан каш килограмм дүк кырганның көргүзүп турар тускай самбыра бар, ооң бир булуңунда хоюн кыргыткан хойжуларның алган хүлээлгелерин канчаар күүсеткенин база айтып бижээн. Хойжу Б. Кунгаа 417 хойлуг. Ол 1 тонна 292 кг дүктү кыргып алыр хүлээлгезин 1 тонна 526 кг чедирип, бир хойдан-на 3 кг 660 грамм дүктү кыргып алган. Хойжу Б. Хөөкүй-оол кадарган хоюндан 1 тонна 392 кг дүк кыргып алыр хүлээлгезин 1 тонна 444 кг чедирип, бир хойдан-на 3 кг 331 грамм дүктү кыргып алган.

Хой кыргылдазы үргүлчүлевишаан.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

ДҮРГЕДЭЭШКИН: ажыл-агыйжы, ээ ёзу-биле ажылдаар

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ТЫВАР

«Беш чыл планының хемчээлиниң иштинде бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске дүргедээшкинни немеп шыдаар өске-даа хөй курлавырлар бар. Экономиканы хандыр эде тургузарының дугайында чугаалап турганда ооң эң чугула түңнелдериниң бирээзин продукцияның шынарының боттуг бедээнинден көрүп турар бис. Партийжи съезд шынар айтырыын бүгү-ниитиниң айтырыы кылдыр тургускан» деп СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга партия Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачев онзалап айыткан.

Беш чылдың баштайгы чылы—күш-ажылчы бүгү коллективтерге күш-ажылчы шылгалда, эде тургузуушкун херек кырында канчаар чоруп турарынга, ооң идеялары кайы хире ханы хүлээп алдынганынга болгаш канчаар күүсеттинип турарынга шылгалда. Бо шылгалданы тудуп үнери ажыл-агыйларның болгаш тус-тус кижилерниң эчис-сорулгазы болур. Бо талазы-биле «Кара-Хаак» совхозта байдал кандыгыл?

Ногаа ажыл-агыйлыг совхоз бо чылын күрүнеге 210 тонна эътти, 240 тонна сүттү, 16.5 тонна дүктү садар. Ол ышкаш 900 тонна сенажты, 2300 тонна силосту, 1800 тонна сигенни, 2090 тонна ногааны күрүнеге дужаар. Сорулга улуг, кылыр ажылдар хөй. Ону күүседиринче ажыл-ишчилерни эвилелдээр, оларның ортузунга организакчы болгаш политмассалыг ажылды чогуур деңнелге тургузар, социалистиг чарышты калбартыр талазы-биле ажылдарны совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел болгаш комсомол комитеттери эгелээн.

1986 чылда ниити тарылга шөлү 110 гектар, ооң бир гектарындан 190 центнерни алыры планнаттынган. Совхоз ниити алыр дүжүдүн 2090 тонна чедирер. Бир эвес ногаа культуразының талазы-биле көөр болза: капустаны 66 гектарга олуртур, бир гектардан 253 центнерни алыр, ооң ниити дүжүдү 1670 тонна болур. Ол ышкаш огурец, помидор, свёкла, морковь болгаш өске-даа чугула ногаа аймаан четчири-биле тараан. Бо чылдан эгелеп интенсивтиг технологияның элементилерин 25 гектарга чорудар. Быжыглаттынган черде ногааны тараан болгаш чаа арга-биле ажылдап кирген. Бо чылын ногаа тарылгазын чаартынган 191 гектар черге тарааш, совхозка хүлээткен. Хөрзүнүң 30 — 35 сантиметр ханы болбаазырадып, үлдүреткеш, ногаа культураларын тарып турар. Планнаттынган участокту илиирткээшкиниң агрегаттары, культиваторлар-биле чаштырылга эгезинде 8—12 см черге ханы тараан ногаа культураларының суггарылгазын Метельскийниң суггарылга системазы-биле эрткен чылдан бээр чорудуп эгелээн. Ол ышкаш ДТ-75 деп үш трактор суггарылгага ажылдаан. Аңаа үш механизатор, үш ажылчын хаара туттунган. Сугну кереэ чарып алганын ёзугаар Көк-Тейниң суггарылга-система эргелелиниң суг сордурар станциязы хандырып турар. 35 гектар шөлдүң девискээринге шөлдерни культуржударын агротехниктиг комплекс ёзугаар чорутган болгаш 60 тонна минералдыг чемишчидилгени төккен. Бо-ла бүгү ажылдар ногаа ажылынче угланган болгаш ажылдың шынарын экижиткен.

Хөрзүнден үнүш бакылап кээриниң мурнунда, бок үнүштер-биле демиселди чорудкан болгаш хөрзүнге ажыктыг гербицидти ажыглааш, 66 гектар капустага химиктиг аштаганы кылган. Үрезинни четчири-биле белеткеп алган болгаш паштырылга мурнунда хораннаашкын чоруттунган. 3 млн. саныг рассаданы 5000 квадрат метр камгалалдыг черге өстүрген.

Интенсивтиг технологияны ажыглап келгенинден бо чылгы ногааның дүжүдү чаагай болурунуң арга-курлавырлары бар. Ногаа бүдүрери-биле совхозта 8 звенону тургускан. 4 звено капуста, 1 звено помидор, 3 звено огурец өстүрүп ажаар. Звено бүрүзү беш чыл бурунгаар бот-орулга-чарылгаже кирген болгаш черни, ногааны интенсивтиг технология-биле ажылдап турган. Бир-тээ, коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турар болганда, кижи бүрүзү—60 кижиниң кылган ажылдарын барымдаалап, чыл түңнелинде алган дүжүдүнүң хемчээли ёзугаар төлээр. Чыл түңнелинге чедир аванс акшаны ажылчын бүрүзү ап турар.

Ногаа белеткеп кылыр бүгү-ле ажылдарны бо чылын механизастаан. Суггарылганы, минеральдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа ажылдарны кылырынга ногаа сеялкалары, культиваторлар, рассада олурттур машиналар ажыглаттынган. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү көскүзү-биле өскен.

«Кара-Хаак» совхоз Тыва АССР-ниң Садыг министерствозун, респотребсоюзту, ниитиниң чемненилге болгаш столоваялар трезин болгаш найысылалдың өске-даа садыг черлерин ногаа-биле хандырар керээни чарган. Бо чылын 1545 тонна ногааны ол черлерге садар. Ооң иштинден 125 тонна эрте быжар капустаны дужаар. Бо хүннерде Кызылдың аъш-чем садыгларынга 3 тонна редисти хүлээткен. Эрте тарыыр капустаны 10 гектар черге тараан. Ооң алдынар 120 тонна капустаны кызылчылар июль 10-дан эгелеп садыглардан садып ап болур.

Шөлдерге ногаа аймаан ажаап, өстүргеш, күрүнеге дужаар талазы-биле бот-орулга-чарылгаже кирген, интенсивтиг технология-биле ажылдап эгелээн арга-дуржулгалыг звеночулар Алефтина Немцова, Галина Белоусова, Сара Ондар эрткен чылын чыл түңнелиниң социалистиг чарыжынга тиилекчилер болган болгаш 400—300 рубльдиң шаңналын алган. Олар хүн бүрүде звеноларының кежигүннеринден негелдени күштелдирип, корум-чурумну быжыглап, социалистиг чарыштың организастыын, дээштиин чедип ап, үениң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуп, дүргедедилге-биле ажылдап турар.

Кижилерниң күш-ажылын шын организастап, продукцияның шынарын экижиткен соонда, чылдан чылче бир центнер продукцияның чарыгдалы эвээжеп келген. 1984 чылда бир центнер дүжүттүң өртээ 35 рубль 25 көпеек турган болза, 1985 чылда 21 рубль 57 көпеек болган. Ол чылдан эгелеп ногаа ажылы орулгалыг болуп эгелээн. 1985 чылда ногаа совхозка 57 муң рубль орулганы берген.

Ногаа ажылының орулгалыг апарганының кол чылдагааны чүдел? Бир-ле дугаарында, ажылдың 70 хуузун механизастааны, коллективтиг бот-орулга-чарылганы шиңгээдип алганы, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижиткени, чек системазынче кирген болгаш ооң дузазы-биле ажылга контрольду тургусканы, чарыгдалдарны ай санында түңнеп турары болур.

Шиитпирлээр ужурлуг кандыг айтырыглар барыл? Ногааны сайгарып болбаазырадыр, хүлээп алыр пунктунуң чогу ажылдың бурунгаар депшилгезинге шаптыктап турар. Ол ышкаш ногаажыларга чайын ажылдаар, дыштаныырынга бажың-балгат негеттинип турар. Чоокку үеде ногаа болбаазырадыр цехти тургузары, химижидилге пунктузун кылыры, рассада өстүрер баазаны ылгыдары, немей 10 теплицаларны кылыры—чугула сорулга болуп артпышаан. Амгы үеде 10 теплица бар, ол ажылдың хемчээлинге бурунгаарлаары берге. Ногаа ажылдыглар чек системазынче кирген болганда, хамык ажылды чаңгыс черге мөөңнээри хүннүң чугула айтырыы болуп турар. Бо айтырыгны шиитпирлээр дээш районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны дүрген шимчээр ужурлуг.

С. КУУЛАР.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЖЫНЫҢ ДӨРТКҮ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының дөрткү сессиязы 1986 чылдың июль 12-де 10 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырылдышкын бажыңынга ажыттынар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1986 чылдың июль 11-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңының 1 каътта 107 дугаарлыг кабинетке (телефон 2-55-42), июль 12-де 8 шак 30 минутадан эгелеп СЭКП Тыва обкомунуң Политчырылдышкын бажыңынга чорудар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1986 чылдың июль 12-де 9 шак 30 минутада СЭКП Тыва обкомунуң Политчырылдышкын бажыңынга болур.

КҮЖҮВҮС — НАЙЫРАЛДА

Интернационалчы өг-бүле

ААС-КЕЖИИНИҢ ЭЭЛЕРИ

Эжик ажыттына берген.

— Экии. Калия Токтогулова-биле ужуражыр дугайын дугурушкан бис. Ону кайыын тып ап болурул? Аңаа ужуражып болур бе?

— Болур: ол кижи мен-дир мен.

«Кайыын ындыг боор...» — деп, бирээвис алгырып үнер часкан, а өскевис «Баштактаныл тур бо...»—кылдыр бодаан. Хүлүмзүрүг арнындан ыравас, мындыг ырбыска кыс —дилеп чорааныывыс Токтогулова бо деп чүвеге чүге-ле ийик бүзүреввээнивис ол. Алдарлыг дашчы, Киргиз ССР-ниң Дээди Совединиң депутады, республиканың Компартиязының Фрунзе хоорkомунуң кежигүнү.

Ужуражылга үр болбаан.

— Силерниң бичии-ле мурнуңарда Сергей телефоннады — деп, Калия уламчылады. — Ол орайтап кээр. Ооң цеги. Чернобыльга дүрген чагыг кылып турар.

Өрээлге ыңай-бээр кылаштап чоруй, Калия мырыңай чаш кижи удуп чыткан бичии уруглар орнунуң чанынга доктаай берди:

— Бистиң уруувус Галядыр.

— Келир үениң парашютчузу бе?

— Билбес мен... Ол төрүттүнүп келгенде, аэроклубта кады кичээлдеп турарым өөрүм кыстар база ынча дээр турдулар: «Дээрге барып, алазын болгаш иезин солуур кыс-тыр». Ол дугайын чугаалаары ам-даа элек болгай аан.

— Бодуңар ынчаар күзээрдир силер бе?

— Мен бе?—деп, Калия удур айтырды. — Ийе, күзевес боор бе. Аэроклуб мени аас-кежиктиг кылып каан. Аңаа-ла аксынга келген сөстер-дир деп бодай бербеңер. Аэроклубка эң баштай 1980 чылда келдим. «Ооң сеңээ ажыы-даа, херээ-даа чүл? — дижип, таныырым уруглар өскээр көгүдүп-даа турдулар. Чүге ынаар кире бергенимни бодум безин билбес турдум: парашюттан шурап, бодумну шенеп көөр дээним ол боор. Баштайгы шураашкыннар соонда, парашют чокта чурттап шыдавас хире апарган мен.

— Каш катап шураан силер?

— 1.300. Клубка бир чыл соңнай-даа келген болза, Сергей база ынча катап шураан—спорт мастери, а мен амдызында мастерге кандидат мен. 1984 чылдың чайынында бисти республиканың шилиндек командазынга кирип алды.

— Парашют-биле шурап өөренип туруңарда, чүү кончуг берге болганыл?

— Эштири.

— Ийе. Парашюттан хөй мергежилдиг шураарының секциязынга кичээлдеп турган мен. Ол дөрт хевирлиг: шураашкыннар, боодалга, кросс база эштири. Эштип билбес кижи болган мен. Ынчалза-даа өөренип алган мен. Серёжа дузалашкан. Аэроклуб мурнунда бис бот-бодувусту танышпас, билишпес турган бис.

Сергей Шаменков биле Калия Токтогулова дугайында — аас-кежиктиг аныяк өг-бүле дижир. Ол дугайын чугаалаарывыска, Калия хүлүмзүрээш, немеди:

— Эң аас-кежиктиг де. Сергейге душпаан болзумза, ам та чүнү кылып, кым болган турарымны бодап-даа шыдавас-тыр мен. Ол меңээ бүгү тала-биле дузалажып турар. Фрунзениң политехниктиг институдунуң тудуг факультединиң дөрткү курузунда мен, бот-өөредилге-биле (ашаам база ону дооскан). Чоокта чаа сессия дужаап чордум, а ийи айлыг Галя-биле Серёжа арткан. Ээлчеглиг шөлээзин өжегээр ынчаар алган.

Калия холунда шагынче көре каапты:

— Серёжа ам халдып кээр четкен. Уруу-биле автобус манаар черге уткуурувуска, хөлчок өөрүүр чүве. Мыяда, ырак эвесте...

Чартык-ла шак хире Калия-биле чугаалашкан үевисте, бодунуң салым-чолунга, ажыбиле чугаалаарга — кижи болганынга таварышпас аан, ооң өөрүп чорууруң, Сергей дугайында чылыг, чымчак сөстеринден, ооң өөрүшкүден чайынналган кара-кара карактарындан көрдүвүс, билдивис.

А. ШАРАПОВ.

(«Советский патриот» солуундан).

НАЙЫРАЛЫВЫС МӨҢГЕ АРТАР

Дженни-биле школачы найыралывыс «Чаа орук» совхозтуң Кочетов сүт-бараан фермазынга саанчылап турган чылдарывыста улам быжыккан. Ол дээрге 1980-1985 чылдар.

1985 чылдың күзүнүнде бодувус күзелдивис-биле Новосибирскиниң бажың иштиниң дериг-херекселдерин кылып белеткээр № 59 профессионал-техниктиг училищезинче өөренип кирдивис. Училище 1975 чылда үндезилеттинип тургустунган. Шеверлел ажылдары кылырлардан, чазанықчылар, каасталга кылырлар болгаш хынакчылардан аңгыда, училище чурукчу-шимекчилерни база белеткеп турар. Янзы-бүрү спортчу секциялар ыры, хөгжүм бөлгүмнери — хостуг үе-шагывыс ажыктыг эрттирер черивис ол. Азыраа Дженни-биле «Шевер холдар» бөлгүмүнде доктаамал барып турар бис.

Бистиң алды дугаар бөлүүвүс интернационалчы. Чээрби ийи таджик, дөрт тыва, дөрт орус, бир казах чаңгыс иениң төлдери дег, өөредилгеге, училищевистиң хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг, демниг киржип турар бис. Тывага барып көрбээн-даа болза, бистиң эш-өөрүвүс ооң дугайын кончуг эки билир. Чүге дизе бис залдарывысче чанып чораш эккелгеннивис альбомнарны, номнарны, открыткаларны оларга көргүзүп, номчуп таныжар кылдыр берип турар бис. Училищени дооскаш, тускай эртемниг специалист боор, ак-көк Тывага барып ажылдаарын, ылаңгыя Таджикистандан келген өөрүвүс, хөлчок күзеп турарлар.

Дыштаныр хүннерде өөр-өөр болуп алгаш хоорайның тураскаалдыг, солун черлерин кезип, мага хандыр селгүүстегилээринге ынак бис. Железнодорожный районнуң Красный проспектизинде 63 дугаарлыг бажың — эрикпес, сонуургап баар черивис ол. Ында Сибирьниң Кызыл Туктуг шериг округунуң музейи бар. Совет Эвилелиниң Маадырлары, Сибирь чурттуг дайынчыларның аттарын музейниң ханазында алдынналчак үжүктер-биле улгаттыр бижип каан. Оларның аразында бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс Х. Чүргүй-оолдуң, М. Бухтуевтиң аттары база бар.

Музей алды залдыг. Биргизинден үшкү залга чедир хамааты дайынының үезин көргүскен. Эрес-дидим дайынчылар аразындан Щетинкин, Кравченко, Кочетов оларның чуруктарын таныып кааш, өөрээнивисти чүге деннээр. Музейниң экскурсоводтары бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыстың эрес-маадырлыг чуруктарын кончуг тода тайылбырлап турда, улуг чоргаарал-биле дыңнап турдувус.

Дөрткү залдан эгелээш Ала-чурттуң Улуг дайынының дугайында көргүзүп эгелээр. Ында Иргит Багбуужап, Тюлюш Уйнукпан, Кыргыс Сынаа дээш оон-даа өске кезек эки турачыларның фронтуже аъттанып чоруп турганының дугайын бижээн.

Шумов алышкыларының болгаш Михаил Бухтуевтиң чуруктарын эң көскү черде аскан. А чаңгыс тыва Маадырывыс — Хомушку Намгаевич Чүргүй-оолдуң чүгле ады даңзыда бар-даа болза, чуруу чок. Ооң чуруун музейже чоруткан болза.

Калбак делгем Төрээн чуртувустуң кайы-даа булуңунга чораш, акы-дуңмалышкы найыралга, алдар-аттыг чаңгыс чер-чурттугларынга кижи чоргаарланып чоруур боор чүвелдир. Интернационалчы найыралдың демиининиң, күштүүнүң бир херечизи бо музей база бистиң училищевис, бөлүүвүс деп чүвени медереп билип, аңаа чоргаарланып турар бис.

Найыралга шынчы бис, ол кезээ мөңгеде бистиң аравыска быжыг артар.

М. ДОМБАА.

Новосибирск хоорай.

ААЛЧЫЛАРГА ӨӨРҮҮР БИС

ССРЭ-нин акы-дуңма өг-бүлезинде эң-не аныяк, ийи дакпыр орденниг Тыва АССР-ниң чону-биле Украин Совет Социалистиг республиканың Ровно облазының ажыл-ишчи бүгү чонунуң акы-дуңма найыралы улам быжыгып турар. Ылаңгыя Деражно суурнуң чурттакчыларынга ол найырал эң-не эргим. Чүге дизе 1944 чылдың январь 30-де тыва эки турачылар баштайгы дайынчы сагыл четтиринишкинин аңаа ап, гитлерчи фашизмден суурну хостаарынга эрес-дидим кирипкен. Ол алдарлыг болуушкунга тураскааткан мемориалдыг самбыра суурда кылдынган, чаа кудумчуларны тыва эки турачыларның адыбиле адап турар. Ортумак школада Ровенщина биле Тываның найыралынга тураскааттынган музей ажыттынган. Музейни үндезилеп тургузарынга Совет Тываның дыка хөй хөй-ниити ажылдакчылары, школалар идепкейлиг киришкен. Музейниң экспонаттарынга чаа материалдарны олар ам-даа чорудуп берип турар.

Школаның дилээн күүседип, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чоокта чаа чорудуп бергени материалдарында республиканың он бирги беш чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинден кол-кол көргүзүглерин база ол ышкаш он ийиги беш чылда республиканың перспективтиг хөгжүлдезин сонуургаткан.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалынга дүүштүр он беш крайларның болгаш областарның (Башкир АССР, Алтай, Красноярск крайлар, Горький, Иркутск, Кемерово, Куйбышев, Ленинград, Москва, Новосибирск, Саратов, Свердловск, Томск, Тула, Челябинск областар) тудугжулары бо хүннерде тыва черде чедип кээп, тудуг-суурда ажылдап турарын номчааш, «найыралдың ачызы деп чүве ол-дур»—деп сеткилдивис ханызындан өөрдүвүс.

Чоокта чаа бистиң школавыска Бии-Хем районнуң Туран № 2 ортумак школаның аңгы-аңгы класстарындан үжен кижи залдап чораш барган. Школада класстан дашкаар ажылдар организакчызы башкы Екатерина Чылбаковна Салчак биле башкы Любовь Александровна Голикова удуртуп чораан бөлүктү, бистиң школада өөреникчилерниң комсомол организациязының секретары Людмила Середа школа хериминиң эжиинге хлеб-дустуг уткаан. Украин-тыва найыралга тураскааткан митинг школага болган. Аңаа тыва аалчыларны чылыг уткуп, школа директору Б. А. Лукьянчук, школа музейиниң экскурсоводтарының болгаш кызыл исчилериниң мурнундан Оксана Степанчук чүве чугаалаан. Ооң соонда Турандан аалчылар найырал комнатазын, музейни, бистиң школаның кабинеттерин база материалдыг баазазын сонуургап көргеннер. Ровно областы болгаш бистиң суурну фашистиг эжелекчилерден хосташкан тыва эки турачы кавалеристериниң адын эдилээн кудумчуларга, тулчуушкун боор турган черлерге болгаш суурнуң тураскаалдыг черлеринге баргылааннар. Ийи школаның өөреникчилери, башкылары кады В. И. Ленинге тураскаалга, мемориалдыг самбыраның чанынга болгаш акы-дуңма хөөрүнге дириг чечектерни салган.

Тыва, украин улустарының найыралы ам-даа улам быжыгар.

Я. ВОЙЦЕШКО.

Деражно ортумак школада башкы.

КЕЖЭЭКИ СААЛДА

Ажыл-иш оларның өөрүшкүзү болгаш хандыкшылы апарган улус-биле ужуражырга кезээде солун. «Ак-Туруг» совхозтуң Кара-Дыт сүт-бараан фермазында ындыг кижилер хөй. Олар хевис ышкаш чиңгир ногаан делгем алаакта чадагай кажаа иштинде кежээки саалданы эгелеп турда, ужуражып чугаалашкан бис.

Коданда колдуунда ала-шилгиг, ак инектер. Ала-шилгилери тус чериниң, артканнары — симменталь уксааныы.

Ферманың турар чери-даа таарымчалыг — тайга эдээ. Долгандыр бедик кара даглар, калбак ногаан эзимнер, шиштегер сүвүр кожагарлар...

Чойганмаа Маадыр-оол үр чыл саанчылап ажылдаваан-даа болза, шилип алган мергежилинге бердинип, саалданың чажыттарын чоорту билип, өскелерден тудак чок көргүзүглерни чедип ап турар. Ол каш чыл мурнунда чаңгыс классчызы Татьяна Монгуш-биле ортумак школаны дооскаш, Кара-Дыт фермазынга саанчылап артып калганнар. Аныяктар дуржулгалыг өөрүнге чемелеттинип келген.

Бии-оол Балываовна Натпит бодунга быжыглаан 20 инектен хөй сүттү алыр дээш мергежилин бедидип чорууржарының бирээзи. Бодунун онаашкан ажылынга бердинген ак сеткилдиг саанчы хөй чылдарда фермада ажылдап, байлак арга-дуржулганы мөөңнээн. Коммунист саанчылар Светлана Кызыл-оол биле Светлана Дарый оларның аттары база мурнакчыларның одуруунда.

Фермада 12 саанчы, 4 кадарчы бар. Оон аңгыда чаш бызаа ажаакчызында шагдан тура малчыннап келген Наталья Шойгаровна Шойдаа ажылдап турар. Ооң ажаалдазында сезен ажыт бызаа бар.

Шала улуг бызаалар ферма адаанда Хадың-Бажы деп черде Борис Шойдааның хайгааралында онча-менди доругуп, хонукта чартык килограмм ажыг немелде деңзини ап эгелээн. Саар инектен устүнген кыс хунажыннарны Очур Иргит Кожай-Бажында кадарып турар.

Кара-Дыт сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери инектиң уксаазын экижидеринге, мал бажын камгалаарынга болгаш өстүреринге, сүт бүдүрерин көвүдедиринге, ооң шынарын экижидеринге улуг-хуузун киириштирип, даандырган херек дээш харысалгазын бедиткен.

Инек кадарчылары Мыйтын-оол Олчанмай, Хурагандай Монгуш ферма баарында хемни кешкеш, арыг ындында Хавактыг-Алаак, Чашпаныг-Алаак, Малдырганның эки оъттуг, сериин девээлиг черлеринге инекти хүндүс тоттур одарладып, кызымак ажылдап турар.

Чылдың чайгы эргилдези кижиге, бүгү диириг амытаннарга болгаш бойдуска чаагай кежикти хайырлаар. Тайга эдээнде бо ферманың амыдыралы база ындыг. Көктүгшыктыг алаак, шынааның сүүзүнүг чайгы оъдунга саар инек күш-деңгилдеин ап, семирип турарындан сүт саалдазы көвүдээн, саанчыларның күш-ажылчы көргүзүглери бедээн.

Кежээки саалда үезинде оюн-баштак, чугаа-сооттуг, омак хөглүг саанчыларның өөрүшкүлүг ажыл-иши Төрээн совхозунуң экономиказын быжыглаарынче оларны сорук киирген.

Д. САЛЧАК.

ЧУРУКТАРДА: саанчылар Ч. Маадыр-оол биле Б. Натпит.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ИДЕГЕЛДИГ САЛГАЛ

Латви ССР-де «Узвара» совхозтуң мал ажылдыглары ында ортумак школаның бо чылгы доозукчуларынга сүт-бараан комплекизиниң дүгүүрүн берип каан. Олар — доозукчулар машина-биле саалданың мастерлери шөлээлеп турар үеде, бир ай дургузунда оларның орнун долузу-биле солааны ол. Школачылар көдээ ажыл-агый мергежилин тускай кичээлдерге шиңгээдип алган, а практиктиг арга-мергежилди дагдыныкчыларының ачызында алган.

— Бо чылын беш муң хире доозукчулар көдээ ажыл-агый мергежилин фермаларга, теплица комплекстеринге, септелге мастерскаяларынга алган— деп, Латвияның курагроүлетпүр даргазының оралакчызы Э. Родэ чугаалап турар. — Коллективтиң мурнунда салдынган тодаргай сорулгаларның күүселдезинче оларны хаара тудуп, Аъш-чем программазын боттандырар херекке канчаар киржип турарын билзин дээш күш-ажылга доктаамал кииришттирип турар бис.

Аныяктарның профессионал угланыышкынынга ындыг арга-метод оларның ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургузарын негеп турар. Ынчангаш фермаларда, турлагларда столовая, культура бажыңнары, клубтар ажылдап турар. Ооң түңнелинде аныяк оолдарның, кыстарның талазындан хоорайже дывыржыр, онаашкан ажылын каггаш чоруур таварылгалар болбайн турар.

Эрткен беш чылда көдээ ажыл-агыйда артып каап турар аныяктар саны үштүң ийизи хире өскен. Бо чайын агроүлетпүрде көдээ школалар доозукчуларының 80 хуузу артып калган.

В. СЕМЕНОВ.

СЭТА-ның корр.

Даугавпилс.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭВЕС ОРУЛГА СҮРЕРЛЕРГЕ УДУР ДЭЭШТИГ АРГА

Бистиң чуртувуста ниитилелдиң чаагай чоруу дээш ак сеткилдиг күш-ажыл Төрээн чурттуң күчү-шыдалының, совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунуң кол үндезини болур. Бистиң ниитилелге таарымчалыг байдалдарны тургузар, корум-чурумну быжыглаар, ылаңгыя арагалаашкын, алкоголизм, күш-ажылчы эвес орулга алыры ышкаш, социализмге таарышпас бак чаңчылдарның когун үзер талазы-биле шиитпирлерин сөөлгү үеде партия болгаш чазак хүлээп алган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер дугайында Чарлыы июль 1-ден эгелеп күштүг болуп кирген. Ол Чарлыктың кол-кол чүүлдерииниң дугайын чугаалап бээрин ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. Кравцовтан СЭТА-ның корреспондентизи дилээн.

— «Күш-ажылчы эвес орулгалар» деп чүл дээрзиниң дугайында специалистерниң хөй янзы бодалдары парлалгага үнгүлээн. Ындыг үүлгедиишкиннерге кандыг хөделиишкиннер хамааржырыл, Борис Васильевич?

— СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң май айда хүлээп алган доктаалдарында болгаш чарлыктарында күш-ажылчы эвес орулгаларның үнер дөстерин тодараткан. Ол дээрге алыксак-чиксек, хуузунда байыыр сорулга-биле үүлгеткен янзы-бүрү хевириниң кем-херек үүлгедиишкиннери болгаш өске-даа корум-чурум үрээшкиннери —оорланыр, хээли алыр, чиижең чорук: хууда, ажык-кончаа сүрген ажыл кылыры болгаш садыг-наймаа кылырынга дутурушттурукчу болуру, байыыр сорулга-биле күрүнениң транспортун, машиналарын азы механизмнерин, одаар чүүлүн, чиг эдин болгаш материалдарын ажыглаары, а ол ышкаш чурттаалга шөлүн хамаатыларның ол-ла сорулгалар-биле ажыглаары; орулгаларының дугайында декларация бээринден ойталаары, шын эвес орук-биле күш-ажылчы эвес орулга тып алыры-биле холбашкан өске-даа фактылар болур.

Ындыг үүлгедиглер-биле демиселди күштелдирер сорулга-биле социал чөптүг чоруктуң принцивин амыдыралга чайгылыш чокка боттандырарын хандырарынче угланган экономиктиг, организастыг, хоойлу-дүрүмнүң, кижизидикчи болгаш өске-даа хемчеглерниң комплекизи көрдүнген. Оон-биле чергелештир күш-ажылчы эвес орулгаларны шиитпирлиин-биле чок кылырынче угланган хоойлу-дүрүм негеддерин тодаргай айыткан нормативтиг чамдык документилерни хүлээп алган.

— Оларның кол-колун чугаалап көрүңерем?

— Корум-чурумну, организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаары дээш бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш колхозтарның удуртукчуларының харысалгазын бедидери, төтчеглекчи чорук болгаш чидириглер-биле демиселди күштелдирери, материалдыг курлавырлар болгаш акша-хереңгилер ажыглалынга шыңгыы камналганы хандырарын ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, чер-чер Советтериниң күүскомнарынга хамыктың мурнунда сүмелээн. Өнчү-хөреңгиниң камгалаарынга, күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаарынга учёт болгаш контрольду чурумчудары оларга даалкан. Эргижирээн нормативтер ажыглаары чергелиг, артыкшыл тургустуунун келириниң оруктарын шыңгыы дуглаарын чазак негээн. Ол сорулга-биле материал болгаш күш-ажыл чарыгдалдарының техниктиг, экономика талазы-биле үндезилелдиг нормаларын ажылдап кылырын, пептередирин министерстволарга, ведомстволарга сүмелээн.

Чоннуң хереглел бараанаарын бүдүрерин, ачы-дува чедирилгезин хөгжүдерин дүргедедири күш-ажылчы эвес орулга тып ап турарлар-биле чедиишкинниг демиселге ыдыг бээр. Оларга хамаарыштыр хоойлу-дүрүмде көрдүнген хемчеглер-биле кады экономиктиг өске-даа хемчеглерни ажыглаар. Бо чорук күш-ажылчы эвес арга-биле байыыры ышкаш бак чаңчылды чок кылырынга, шиитпирлиг ужурдузалыг.

Ол ышкаш чурттаалга бажыңнары, санаторийлер, дыштаныылга бажыңнарынга барып дыштаныр путёвкалар-биле хандырылгада бергелерни чамдык кижилер кажар аргалар-биле ажыглап турар. Ажылчы чоннуң чөптүг килеңнээшкинин ол болдуруп-даа турар. Байыырының ындыг оруу дугаалыр ужурлуг. Амгы үеде чурттаалга шөлдерин, дачаларны, садтарлыг бажыңнарны хөлезилеп турар бүгү кижилерни өөренип көөр, оларның хоойлу-дүрүмнү сагыырын хандырары көрдүнген. Чиижең садыглаашкынныг күш-ажылчы эвес орулга тыварының өске-даа хевирлерин болдурбас дээш көдээ ажыл-агый рыногунда садыг кылып турар кижилерниң учётун чурумчудар.

— «Шабашниктээр» чорук-биле демиселге чаа чүү көрдүнген ирги?

— Ындыг түр ажылчыннарны чон «шабашниктер» деп чиге сөглеп турары билдингир. Алыксак-чиксек, оорланыр, албан-дужаалдыг чамдык кижилерни хээлилээр, ажылды эки шынарлыг кылбас чоруктан ол тыптыр. А хөй кезиинде сезоннуг тудугжулар күжү ажыглаар чамдык ажыл-агый удуртукчуларының чүве тоомчага албас, контроль чок чоруу-биле ол тайылбырлаттынар. Оон аңгыда түр-даа болза, ак сеткилдиг ажылдап турар кижилерниң күрүнеге болгаш ниитилелге дузалыы черле маргыш чок болгай.

Амгы үеде ындыг тудугжуларның ажылын хоойлу ёзугаар чогуур хемчээлге тодаратган. Янзы-бүрү тудуг, септелге ажылынче түр бригадалар кииришттирерде чүгле колхозтарның, совхозтарның, өске-даа бүдүрүлгелерниң, албан организацияларының оларның-биле чарганы бижимел күш-ажыл керээзинге дүүштүр чорударын чөпшээреп турар. Ону район, хоорай Советтериниң күүскомнарынга ыяап-ла бадылаадыр.

Хажыдыышкыннарны болдурбас дээш үстүкү органнар, а колхозтарга хамаарыштыр — РАУК-туң талазындан керээлерни шын тургузканын, ук ажылдың бүдүрүлгеге ылап хереглеттинип турарын хынаар, күш-ажыл төлевири-биле холбашкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээр хүлээлгелиг. Түр тудуг бригадалары эргежок чугула материалдар, техника, транспорт-биле хандыртынган турар ужурлуг.

Кандыг-бир хандырылга-саарылга ийикпе азы дугурушттурулга кылыр хүлээлгени бригадага бербес, а ол ышкаш ажылды кылырда ук бригадаларга хамаарышкан материалдарны ажыглаарын шуут хораан.

Түр тудуг бригадаларының күш-ажыл төлевириниң айтырыгларын база хоойлу ёзугаар доктаадып чурумчуткан. Тудуг болгаш септелге-тудуг ажылдарының амгы үеде күштүг болуп турар нормаларын болгаш эртектерин ёзугаар ажылдың бүгү комплекизинге күш-ажыл төлевириниң шаңнал системазын ажыглаарынга үндезилээш, күүсеттинген ажылдарының түңнелдерин барымдаалап тургаш олар-биле бүрүн санажылга чорударын айыткан.

Бригада кежигүннерин материалдары камнап алганы болгаш ажылга өске-даа бедик көргүзүглерни чедип алганы дээш материалдыг шаңнал фондузундан шаңнап болур.

— «Боктанчылар» дижиривис кижилерге, өске-даа категорияның корум-чурум үрекчилеринге хамаарыштыр кандыг болурул?

— Оор-самчыгдал кылыр чорук бүдүрүлгеге кайы хире улуг когарал чедирип турары чажыт эвес. Ажылдаар черинге оор (ооң иштинде үүрмек чүүлдер боктаныр) кылган таварылгада буруулуг кижиге административтиг ийикпе кеземче харысалгазын көрзүзериниден аңгыда ажылдаан база үндүрүп болурун хоойлуда айыткан. Үүрмек оор-самчыгдал кылганнарга административтиг хемчег көргүскен таварылгада бүгү хевириниң шаңналдарын, чиигелделерни казып, чурттаалга шөлү алыр оочуруун соңгаарлатпышаан ийи чүс рубль чедир штрафтаар.

Ак сеткилдиг эвес чамдык кижилерниң ниитилелдиң болгаш күрүнениң күсели-биле ажык-кончаа сүрер чоруун болдурбас дээш хоойлуга чогуур немелделерни киирген. Амыдырал-чурттаалгага энергияны азы газты ажыглаарының чурумун хажыткан, орулгазының дугайында декларация бээринден ойталаан, хууда байыыр сорулга-биле бүдүрүлгениң, албан организацияның транспортун, машиналарын болгаш механизмнерин ажыглаанда административтиг харысалганы, а ону катаптаанда кеземче харысалгазын көргүзерин хоойлуда айыткан. Мал, куш чемгерери-биле хлебти, өске-даа аъш-чем продуктуларын садып алганы, бажынга хол-биле устывыш кылыр хоруглуг ажылдарны азы хуузунда кончаа садыг кылганы дээш административтиг болгаш кеземче харысалгазын күштелдирген. Калыг арага аймаанга хамаарышпас, ону белеткээрни хоойлу ёзугаар хоруваан-даа болза бажынга кылган араганы хамаатыларның садарын шуут хораан. Мөөрейлиг оюннарны база хораан. Бо үүлгедиглерни дээш ол чүүлдерни хавырбышаан штрафтап болур. Үүрмек чиижең садыг кылганы дээш чылда ийи удаа административтиг хемчег алыскан кижилер ону катап кылганда кеземче харысалгазын көргүзерин айыткан.

Күш-ажылчы эвес орулга тып байыыр чорукту шиитпирлиин-биле когун үзеринче угланган чүүлдер үстүнде айыткан хемчеглер-биле кызыгаарланмазы билдингир. Күрүнениң күсели-биле чурттаарын оралдажып чорууржарының оруун идегелдиг дуглаар сорулга-биле хоойлу-дүрүмнү моон-даа соңгаар сайзыраңгайжыдар апаар бис.

«КОММУНИСТ» ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ ҮНГЕН

СЭКП ТК-ның «Коммунист» деп теоретиктиг болгаш политиктиг журналының ээлчеглиг номери чырыкче үнген.

Ында СЭКП ТК-ның 1986 чылдың июнь 16-да эрткен Пленумунуң материалдарын парлаан.

«Амгы үениң марксисчи-ленинчи угаан-бодалының кайгамчык улуг чедиишкини» деп мурнуку чүүл-биле номчукчулар таныжар. Ол болза бешки түңнел статья боор турар.

«Дүргедедиишкинниң стратегиязы: теория болгаш практика» деп рубрикада ССРЭ-ниң Күрүне планының даргазының оралакчызы Г. Строгановтуң «Машина тудуушкун комплекизи он ийиги беш чылга: перспектива болгаш хөгжүлдениң базымнары» деп чүүлү кирген.

«Чаа ёзу-биле угаап-бодаар болгаш ажылдаар» деп рубрикада СЭКП-ниң Калуга обкомунуң бирги секретары Г. Улановтуң «Бригада керээзиниң күжүнге даянмышаан» деп чүүлүн, өске-даа материалдарны парлаан.

«Социал политика, демократия, бот-башкарылга» деп белүкте РСФСР-ниң юстиция министри, совет юристер ассоциациязының президентизи А. Сухаревтиң «Рубльди бир янзы хемчээрге» деп чүүлүн парлаан. Ону күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселге тураскааткан.

Янош Кадарның 1979 чылдың май айдан 1985 чылдың апрель айга чедир үени хаара туткан «Шилип алган статьялар болгаш чугаалар» деп номунга академик П. Федосеевтиң рецензиязын, өске-даа материалдарны ында парлаан.

КАМНАЛГА—КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ХЕРЭЭ

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш кижи бүрүзүнден эгелээш коллективтерге чедир бар арга-курлавырларны, чаа аргаларны чөп ажыглаар, дең-дески, бедик темп-биле ажылдаар ужурлуг дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде тодаргай айыткан. Бо бүгүнү бистиң № 3 АТБ-ниң коллективи ханы өөренип көргеш, кижи бүрүзү хамаарышкан участогунга хожудаашкын чок ажылдаарын шиитпирлээн. Коллектив чүък сөөртүлгезиниң талазы-биле 5 айларның планын 107 хуу, а тонна-километр талазы-биле 106 хуу күүсеткен. Коммунистер М. Клименко, М. Петренко, П. Сайгутин, А. Серёжкин олар планның даалгаларын доктаамал ажырып келген. Аныяк чолаачы В. Вихрев болгаш өскелер-даа мурнакчылардан чыда калбайн, кызымак ажылдап турар.

Сөөлгү үеде камналганы чедип алыр талазы-биле элээн ажылдар чоруттунган. Чолаачыларга кывар-чаар материалдарны кайы хире үндүрүп берип турарынга хыналданы олла черде улусчу контроль комитединиң даргазы Ю. Чижиков баштаан бөлүк хынаан. Хыналданың түңнелинде бензин, масло бээр черниң дерилгезинде четпестер бары илерээн. Ооң дерилгезин шуут эде чаарткан. Эрткен чылын артык кезектер кадагалаар төп складка хыналда чорударга, маңаа база элээн хажыдыышкыннар турганы тодараан. Склад эргелекчизи Г. М. Минаева ажылынга харысалгазын кошкатканы дээш доңгуттурган.

Ол ышкаш коллективте тугжулар база бар. Оларның ажылын улусчу контролёрлар хайгааралга ап, кижи бүрүзүнүң кылып турар ажылының хемчээлин, нарядты канчаар тургузуп турарын хынап турар. Кижилерниң аттары салдынмаан, шын эвес долдунган нарядты бухгалтерия хүлээп албас кылдыр доктааткан. Амгы үеде хыналда үезинде илереттинген четпестерни дарый чайлатпышаан, буруулуг кижилерниң кырынга акт тургузуп турар апарган. Спидометр хемчээлиниң көргүзүү-биле чолаачыларның бензин чарыгдалын хынаар болу берген. Мындыг хыналда соонда чолаачыларның бензинни өскээр чарыгдаар, боттарының хууда херээн кылыр аргазы чок болган.

Коллектививиске чогумчалыг байдал быжыксын, ооң дазылы ханылазын дээш, бистер, кижи бүрүзү улам сорукту, быжыг турушту ажылдаар ужурлуг бис. Эң-не сонгаарлаттынмас сорулгаларның бирээзи болза, арагалаар чорукка болгаш алкоголизмге удур демиселди шыңгыы чорударывыс болур. Хемчеглер алдынып турбуже, ажыл шагы үзер, прогул кылыр болгаш арагалаптар чоруктар ам-даа читпээнин миннир апаар. Чижээлээрге, эрткен чылын эзириктер сергедир черге киргеннерниң саны 13 кижи турган болза, бо чылын чеди кижи болган. А прогул кылганнар 300 хире.

СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң материалдары, эш М. С. Горбачевтуң аңаа илеткели-биле таныштым. Ук илеткелде камналга болгаш хумагалалга хамаарыштыр дыка хөй үнелиг сөстер кирген болду. Партия, чазактың бо чугула хемчеглерин амыдыралга боттанган турарын чедип алыр дээш кижи бүрүзү олче күжүвүстү, кичээнгейивисти салыр апаар бис.

В. СЕВЕКПИТ,
автослесарь.
Кызыл хоорай.

УЖУДУУШКУН УЛАМЧЫЛАВЫШААН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Леонид Кизим болгаш Владимир Соловьев Чер чоогунуң орбитазында 118 хүн ажылдап турар.

Олар июль 8-те программа ёзугаар Черниң бойдус курлавырларын болгаш долгандыр турар бойдусту шинчилээрин уламчылаан. Космонавтылар Памирниң болгаш Тянь-Шаньның меңги доштарын, Казахстанның кедээ ажыл-агый шөлдерин, Украинаның мурнуу чүгүнде геологтуг структураларны, Астраханьның камгалалдыг ажыглал черлерин чурукка тырттырган.

Станцияны янзы-бүрү херекселдер-биле чедир дерир ажылдарны болгаш өске-даа шенээшкиннерни космонавтылар кылган. Ийи шак иштинде күш-дамыр мергежилгелерин олар база кылган.

Дараазында хүннерде геофизиктиг шенээшкиннерни олар кылыр.

Телеметриктиг хемчээшкиннерни болгаш космонавтыларның илеткээнин ёзугаар алырга, башкарылгалыг «Мир»—«Союз Т-15» комплекстиң борт системалары чогумчалыг ажылдап чоруур. Леонид Кизимниң болгаш Владимир Соловьевтуң кадыының байдалы эки.

«ДЕМИР-ОРУК КӨРҮЛДЕЗИ—86»

Москва чоогунда Щербинка деп станцияда делегейниң бо чылгы эң улуг делгелгелериниң бирээзи ажыттынган. «Демир-орук көрүлдези-86» деп делегей көрүлдези июль 8-те ында ажылдап эгелээн.

Бистиң чуртувус ол тематиккага хамаарышкан ындыг көрүлдени үш дугаар эрттирип турары ол. Совет демир-орук транспорту беш чыл планнарын боттандырарынга чугула рольду ойнавышаан, чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны дүрген темп-биле нептередип турар. Ол дугайы ук делгелгеде эң улуг боор турар, бистиң чуртувустуң делгиир материалдары херечилеп турар.

Совет Эвилелиниң көрүлдеде киирген күчүлүг локомотивтери, специализастаан вагоннары, автоматика дериг-херекселдери чүък сөөртүлгезин дүргедедир, күш-ажылды организастаарының чаа аргаларын нептередир, тодаргай болгаш үзүктел чок ажылдаар арганы болдуруп турар. Анаа келген специалистер болгаш аалчылар бо бүгү чүүлдерни ажык шөлде тургускан делгиирлерден көөр. Кандыг-бир улуг хемчээлдиг ажылдарны комплекстиг шиитпирлээр хөй делгиирлерни көрүкчүлер сонуургап турар. Чижээ, чүъктер сайгарар улуг станцияны башкарылганың автоматтыг станциязы канчаар башкарып турарын, специалистерниң үнелиг сүмелерин оон ап болур.

Совет демир-орукчулар өске чурттарда өөрү-биле идепкейлиг кады ажылдажылганы чорудуп турар. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң чурттарында демир-орукчулар-биле оларның харылзаазы хүн бүрүде өзүп турар. Ол чүүлдер 2000 чылга чедир үеле эртем-техниктиг депшилгениң комплекстиг программазын боттандырарынга чугула базым болур.

(СЭТА).

348 ТОННА СҮТТҮ САТКАН

Улуг-Хем районунуң «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы комсомолчу-аныяктар бригадазы он ийиги беш чылдың бирги чартында 327 тонна сүттү бүдүрүп, 260 тонна сүттү күрүнеге дужаар бедиткен хүлээлгени алган.

Коллектив июнь 25-ке чедир 434 тонна сүттү бүдүргеш, 348 тонна сүттү күрүнеге саткан. Сорулгалар ам-даа улуг болгаш харысалгалыг. Саанчылар октябрь айга чедир 212 тонна сүттү бүдүрер, 194 тонна сүттү күрүнеге садар бүгү аргазы бар.

Арыг-Бажы фермазының мурнакчы саанчылары У. Маадыр-оол, Р. Димит, Т. Кенден болгаш өске-даа саанчылар социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, мурнакчыларның одуруунче кирген.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

Чагаалар допчулалы

ӨӨРҮШКҮНҮҢ ЙӨРЭЭЛДЕРИ

«Шынга» кээр чагааларның темалары аңгы-аңгы. Оларның аразында медицина темазынга бижээн чагаалар эвээш эвес. Республиканың хоорай, суурларында кадык камгалал шугумунда ажылдап чорууларның аразында боттарының мергежилин ханы билир, чоннуң идегелин, бүзүрелин эки ажылы-биле чедип алганнар хөй. Чогум-на оларның өскү ажылын черчерде чурттакчылар үнелеп, өөрүшкүзүн илередип, солун дамчыштыр четтиргенин илередип турар. Ам маңаа чамдык бижикчилерниң чагааларын чижекке көрээли.

Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлык суурда ясли-сад эргелекчизи Б. Хертек участок эмнелгезиниң ажылдакчыларының ажылын мынчаар үнелээн: «Бистиң суурувус эң-не хөй чурттакчылыг. Моон уламындан иелерге болгаш чаштарга эмнелгеде ажылдакчыларның кичээңгейи улуг. Херээженнер божуур өрээлди база тускайлаан. Эмчилер К. Ховалыг, С. Байкара, В. Хомушку, Ш. Хомушку, А. Саая, Н. Хертек олар улуг, бичии кижилерниң кадыын камгалаар херекке бүгү күжүн салып ажылдап турар. Ооң бир херечизи мындыг. Мээң уруум Мая хенертен эъди изээн. Даңгаар эртен ооң саламы дам барган. Ону эмчи Кара-кыс Доокаевнага чедире бээримге, хөрээнге чедире бергенин тодараткаш, район эмнелгезинге чыттырып эмнедирин сүмелээн. Төп эмнелгеге баарывыска, уругларның улуг эмчизи С. Сендаш хүлээп алган. Дыка берге байдалга келген кижини эмчи А. Кучко болгаш өскелер-даа эмнеп, бүгү күжүн үндүрүп тургаш, каң-кадык кылдыр сегиткен. Ам уруум үш хар ашкан. Өске эш-өөрү дег омак, хөглүг өзүп орар. Эмчилерниң шак мынчаар дуза чедиргенинге ам-даа өөрүп, кижилерниң кадыы дээш сагыш човаңныр ажылдап чоруурунга чоргаарланмас, аргам чок».

«1984 чылдан бээр нервим баксыраан. Амгы үеде республика эмнелгезинде эмнедип, дыка эки сегий бердим. Орунга чыдар бодум, ам артында кылаштап, эш-өөрүм-биле чугаалажыптар апардым. Мени эмнеп турар эмчилерим эвес болза, үнүм-даа читкен, кылаштап-даа албас артар ийик мен. Шак мындыг берге аарыгдан камгалап, ажы-төлүм-биле чурттап, оларның өөрүшкүзүн, сагыш-сеткилин үлежир аас-кежикти эгиткен эмчилер Г. Осипова, С. Ондар, В. Салчак, О. Еремеева оларның ажылынга чогаадыкчы чедиишкиннерни, өөрүшкүмнү бараалгаттым» деп бирги бөлүктүң инвалиди, пенсионер Наталья Кыргыс бижээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизи кадык камгалал ажылдакчыларының мурнунда улуг сорулгаларны салган. Оларның бирээзинге чоннуң бүгү-нийти диспансеризациязынче шилчиири хамааржыр. Бо талазы-биле ажыл республиканың чурттакчыларынга кидин түлүк чоруп турар. Кадыкдаа, аарыг-даа кижи бүрүзү эмчи шинчилгезин эртерге дузалыын Чадаана хоорайның чурттакчызы Комбужап Сат үнелеп мынчаар бижээн: «Эрткен чылын эмчи шинчилгезин бүрүн эрттирдим. Оон гастрит аарыг барын тодараткан. Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң профэвилел комитеди Красноярск хоорайның чоогунда «Шира» деп курортче дыштандырып чорутткан. Аңаа 24 хонук эмнедип, дыштанган мен. Эмчиге шинчидеримге, иштимде оюлган аарыы барын тодараткан. Кызылда республиканың онкология диспансериниң эмчизи Сайын Сереевич Климге база катап шинчиткеш, улуг-хырын дүвүнде ыжыкты кестирип эмнеткеш, үш ай иштинде чыткаш, каң-кадык болуп сегидим. Шынап-ла, совет эмчилер магалыг-ла-дыр. Мээң кадыымны эгиткен эмчилер Ю. М. Яковлевке, А. С. Малышевке, А. Д. Палага, С. С. Климге болгаш эмнелгениң эмчи сестраларынга база санитаркаларынга улуу-биле өөрүп четтирдим».

Бии-Хем районда Хадын суурнуң чурттакчызы К. Ооржак Сүт-Хөл район эмнелгезиниң, Бии-Хемде Аржаан болгаш Туран район эмнелгелериниң ажылдакчылары ооң кадыын экижидир эмнээнинге сеткилиниң ханызындан өөрүшкүзүн илереткенин биске чагаазында бижип турар. «1968 чылдан бээр туберкулёзтан аараан турдум. Ынчан Сүт-Хөлдүң район эмчилериниң ачызында сегип үндүм. Оон чоорту чүстерим аарыыр апарган. Аржаан, Туран эмнелгелеринге чыдып эмнеттим. Ам өске эш-өөрүм-биле, дөмей, ниитиге эвээш, биче-даа болза үлүүм киирип, ажылдап чор мен».

Бистиң республиканың черчерлерде эмнелгелериниң материал-техниктиг баазазы чыл келген тудум экижип, чоннуң кадыын экижидеринге таарымчалыг боор турарын чурттакчылар-даа, аңаа ажылдап барган эмчи кадрлар-даа эскерип турар. Сүт-Хөл районда кедээ бижикчи Б. Ондар төп эмнелгениң улуг санитарказы Зоя Ламаевна Ооржакка ужурашкаш, ооң ажыл-ижин сонуургаанын бижээн. «З. Ооржак бо эмнелгеге 25 чыл ажылдап чоруур. Бо үениң дургузунда хөй өскерилгелер болгулаан. Эмчи салбырлары немешкен, дээди болгаш ортумак эртемниг кадрлар быжыглаттынган. Ол эмчилерниң ажылдаарынга, аарыг кижилерниң кадыы экижииринге таарымчалыг байдалды тургузуп, бодунуң хамаарышкан ажылынга чемелетпейн ажылдап келген. Кол ажылындан аңгыда, ол профэвилел комитединиң кежигүнү хүлээлгезин идепкейлиг күүседип турар. Оон чурттап орар бажыңы арыг-силиг эгитквартираларының бирээзи. Аңаа кежээлерде лекция, беседа бо-ла болгулай бээр-дир». Эрес-кежээ ажылы дээш шаңнадып, мактадып чоруурун бижикчи чагаазында айыткан.

Үстүнде чижеглээнии ышкаш, эмчилерге боттарының чылыг-чымчак йөрээлдерин бижээн чагааларны ам-даа уламчылап болур. Силерниң чагааларыңны манап тур бис, өңнүктер!

С. ЧООДУ.

СЕПТЕЛГЕ ДООСТУР ЧЫГААН

Мугур-Аксы ортумак школазында капитал болгаш үүрмек септелгени доозар чоокшулап турар. Школада, столоваяда соңгалар сыскыышкыны, чылыглаашкыны, кабинеттер чугайлаашкыны, шалалар дозулаашкыны дооступ, холдап үнген.

Интернаттың узаткан бөлүктүң корпустарында септелге ажылдарын Мугур-Аксының септелге-тудуг участогунуң бир дугаар тудугжу бригадазы Ч. Донгактың башталгазы-биле кыска үеде кылып дооскан. Башкылар Х. Шолбан, П. Даваа оларның шевер холдарының ачызында интернаттың уруглар корпузунуң бүгү өрээлдеринде тон азар бөдүүн хевирниң шкафтарын кылып доосканы ол корпусту аян-шинчи киирген. Столовая септелгезинге кижизидикчи башкылар О. Донгак, С. Хертек, П. Иргит, М. Иргит кызымак ажылдаан. Интернаттың шалазын будуурунга болгаш чугайлаашкынга техниктиг ажылчыннар Х. Саая, Н. Биче-оол, Л. Мөңге ак сеткилдиг киришкен.

А. БЕГЗИ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

⊙ **ПРАГА.** Чехословакияның шил болгаш керамика үлетпүрү ЭДЧ-ниң хемчээлинге күш-ажыл хуваалдазынга калбаа-биле киржип турар. Чижээ, совет специалистер-биле кады чехословак өңнүктер металлдан кылган чамдык кезектерни шил болгаш керамика кылыглар-биле солуур айтырыгны чедиишкинниг шиитпирлеп турар.

Эрткен беш чылда ЧССР-ниң ол үлетпүрү бүгү продукцияның үштүң бириндеен хөй кезиин ЭДЧ кежигүннери чурттарже чоруткан. Сөөлгү ийи он чылдарда ол адырда социализм чурттарынче үндүр сөөртүрүнүң хемчээли барык беш катап өскен.

⊙ **УЛАН-БАТОР.** Улусчу революцияның тиилелгезиниң 65 чыл оюн Моолдуң үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш кедээ ажыл-агый организациялары шалыпчы күш-ажыл-биле уткуп турар. Ол төөгүлүг болуушкунга алдаржыткан социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда республикада оттулар чүүлдүң кол баазазы — Багануурнуң хөмүр-даш разрези кирген. Олар чыл эгезинден бээр 150 муң тонна хөмүрдашты пландан ажыр казып үндүргенин рапорттаан. Бо чылын ниитизи-биле дагжылар көрдүнген хемчээлден ажыр ам-даа 700 муң тоннаны казарын шиитпирлээн.

⊙ **БЕРЛИН.** Дыштанылгалар үезинде тускай ужуражылгалар эрттирери ГДР-де школачыларның салым-чаянныын хөгжүдериниң бир ажыктыг хевири болуп турар. Аныяк физиктерниң ындыг ээлчеглиг ужуражылгазы Йенде ажыттынган. Ында чурттуң бүгү округтарындан онзагай салым-чаянныг 50 үстүкү классчылар чыылган. Олар он хонук иштинде лекциялар дыңнаар, семинарларга, лабораторлуг ажылдарга киржир.

У. ПАЛЬМЕНИ ӨЛҮРГЕНИНГЕ ХОЛБАШТЫР

СТОКГОЛЬМ. У. Пальмени өлүрген үүлгедиишкинниң истелгезиниң үезинде Швецияда барыын үзелдиг экстремистиг чамдык организацияларның хөделиишкиннерин тодараткannар. Олар чазактың баштыңы турган кижиге өжээнниг, ону көөр хөөн чогун шагдан тура, үргүлчү көргүзүп турганнар деп, «Дагенс нюхетер» солун бижээн.

Ол болза кедергей барыын үзелдиг элээн каш кызыы шажынчы бөлүктер болуп турар. Оларның иштинде «европа-америк евангель крестилиг поход» аттыг оспаксыраан бөлүк ук өлүрүкчү үүлгедигниң бичии-ле мурнунда «Пальмениң өлүмүнүң дугайында бурганны кыйгыруп турганнар» деп солун бижип турар. АКШ-та хоргаданып олурар ооң баштыңы И. С. Торелла дээрзиниң медеглелин ёзугаар алырга, бодунуң албан-хүлээлгезинден «Пальмениң үнерин» негеп база «чуртту НАТО-же киир тырттып тургаш» «Швецияны камгалаар» дээш чулчуруп турган реаксылыг «Европаның ажылчын партиязының» төлээлекчилериниң чугаалагылаан чүүлдери-биле бир үн болуп каттышкан.

Ол организацияның океан ындындан «тывылганы» кандыг-даа дадагалзаа чок деп, солун бижип турар. Швецияның депшилгелиг хөй-ниитизиниң санап турары-биле алырга, чогум-на олар К. У. Пальмеге хамаарыштыр кедергей өжээнниг хөөнүг болуп турганнар деп, солун бижээн. Тодаргайлаарга, ооң удуртулгазы-биле чазактың чорудуп турган даштыкы политиктиг угланыышкынынга олар кедергей өжээргеп турганнар. Боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту чок кылырынче, тайбыңның болгаш чавырлыышкынның эрге-ажыынга дүүштүр делегейниң күрүнелер аразының калбак кады ажылдажылгазынче, Совет Эвилели-биле чаагай кожа-хелбээ харылзааларны хөгжүдеринче ооң угланыышкынынга кедергей антисоветчи хөделиишкинниң кижилер таарышпайн турганнар деп, «Дагенс нюхетер» айыткан.

Ойнаарактарның чаңчыл болган бешки делгелге-ярмарказы Токиода ажыттынган. Аңаа киржир чурттарның болгаш делгеп көргүзер чүүлдерниң эвээжээниниң дугайында делгелгениң организакчыларының баш бурунгаар ударгай чугаалары бадыткаттынмаан. Харын-даа эрткен чылга бодаарга, бо чылын 90 муң экспонаттарны хөйнү делгээн. Ниитизи-биле планетаның бүгү диптеринден ойнаарактар кылыр 190 фирмалар делгелгеге киришкен. Ынчалза-даа делгелгениң организакчыларынга чамдык харааданчыг чүүлдер база таварышкан. Хөй япон фирмаларының продукциязы онза эки деп үнелетпес апарганын даштыкы чурттарның ойнаарактарының улам өзүп турар ассортиментизи болгаш шынары херечилеп турар. Түңнел чаңгыс: бодунуң мурнундагы эки үнеледип турган деңнелин чедип алыр дээш ам-даа улуг күжениишкинин үндүрери Японияның «ойнаарактар» фирмаларындан негеттинип турар.

ЧУРУКТА: делгелге-ярмаркага делгеттинген 32 дугуйлуг япон вездеход.

Киодо—СЭТА-ның фотозу.

БОЛУУШКУННАР, МЕДЭЭЛЕР, ФАКТЫЛАР

⊙ **ТОКИО.** Мурнуу Африка Республиканың расистериниң дүрүм чокка эжелеп алганы Намибияның бойдус байлаан үптээринге Японияның чазааның деткимчези-биле хөделип турар япон компаниялар идепкейлиг киржип турар. Япон компаниялар Намибиядан ураны чажыды-биле үндүр сөөртүп ап, ооң эриктеринге балык тывыжын чорудуп турар деп, чонну сөөк-язы барымдаалап ылгаар реаксылыг политикага удур япон демиселчилериниң белеткээн илеткелинде айыткан. Япон фирмалар 18.5 миллион доллар түңнүг чиг этти Намибиядан сөөртүп алганнар.

⊙ **КАРАКАС.** Венесуэлага 4 балл чедир күштүг чер шимчээшкини эрткен хонуктарда болган. Специалистерниң медээзин ёзугаар алырга, чер шимчээшкининиң эгелээн чери Каракастың мурнуу-чөөн талазында 25 километр хире черде Лос-Текес хоорайның чоогунда болуп турар. Венесуэланың найысылалынга база каш минута аралаштыр чер шимчээшкини эскерттинген. Когаралдар, үрелиишкиннер дыңналбайн турар.

⊙ **НЬЮ-ЙОРК.** Нью-Йорктуң фонд биржазы ээлчеглиг силгиишкинге таварышкан. АКШ-тың эң улуг 30 үлетпүр каттыжыышкыннарында долларның үнезиниң ниити көргүзүү — понедельникте харыугда 61.87 пунктуга кудулай берген. Ол эң чугула көргүзүгнүң чүгле чаңгыс хүн иштинде хеп-хенертен ол хире кудулаашкыны америк экономиканың төөгүзүнде туруп көрбээн. Ээлчеглиг ол бачымнаашкын америк экономиканың ниити байдалының удавас улам баксыраарын, ында кризистиң улам чидигленирин баш удур медээлеп турар дээрзин экономиктиг хайгааракчылар санап турар.

⊙ **ПАРИЖ.** Францияның мурнуу чүгүнде арга-арыгда улуг өрт өөскээн. Он-он гектар арга-арыг иштин от шыва алган. Күштүг хаттың уламындан өрт улам хөрлээлей берген. Эрге-чагыргалар өрт айыылы болган девискээрден муң ажыг кижини өскээр көжүрер ужурга таварышкан. 98 дугаарлыг национал автомагистралда шимчээшкинни өрт үзе кирген. Бойдустуң халавы-биле демиселче өртчүлерниң тускай кезектерин чоруткан, ынчалза-даа олар амга чедир ол өртту өжүрүп шыдавайн турар.

(СЭТА).

ГЭС ХОЛЛ: ТАЙБЫҢ ДЭЭШ ДЕМИСЕЛДИ КҮШТЕЛДИРЕР

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-тың Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Гэс Холл Америкада дайынга удур шимчээшкинни идепкейжидеринче кыйгырган.

Сөөлгү үеде делегейде болуушкуннар дайын болгаш тайбың айтырыынга төөгүлүг амгы үе-чаданы эң-не шиитпирлиг чугула болдуруп турар деп, «Пиплз дейли уорлд» солунга парлаттынган кыйгырыынга демдеглээн. Совет Эвилели стратегтиг боо-чепсекти кызыгаарлаар болгаш кызырар талазы-биле эң чугула тайбың инициативаларының бүдүн комплекизин саналдаан деп, америк коммунистерниң удуртукчузу айыткан. АКШ-тың администрациязынга хамаарыштыр алыр болза, сылдыс дайынының программазын боттандырар сорулга-биле СБК-2 керээде болгаш РУК системазын кызыгаарлаар дугайында керээде айыттынган чүүлдерни сагырындан херек кырында ойталааның дугайын медеглээн, ынчаарга үстүнде чугаалаанывыс боттуг саналдарны херекке албайн баары аңаа улам-на берге апар чыдар.

Моон-биле кады боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле дугуржулганы чедип алырынче угланган чугаалажыышкыннар кылырын АКШ-тың президентизиниң шыңгыы туруш-биле көрүп турарынга чигзиниишкинниг кижилер улам-на удаа-дараа илергейлеп турарын Г. Холл демдеглээн. Бодунуң боттуг эвес туружун өскертиринче АКШ-тың администрациязындан негелде бүгү делегейде улам өзүп турар. Американың хөй-ниитизиниң иштинде тайбыңның херээн быжыглаарынче болгаш совет-америк харылзааларны экижидеринче күзел-чүткүлдүң өзүп турарын демдеглевишаан, дайынга удур шимчээшкинниң күштелдирерин, бо талазы-биле чамдык чаңгыс черге таптаашкынныг байдалдан чайлаарын, деткиишкинниң, ылаңгыя ядролуг шенелделерни хоруур дугайында негелделерниң массалыг кампаниязын эгелээринче ол кыйгырган.

Ам, кажан деңзигүүр кайы-бир талаже чайлы берип болур үеде, хөделиишкин чок олурар чорук берге байдалга чедирип болур деп, АКШ-тың КП-зының Чиңгине секретарының кыйгырыында чугаалап турар. Ону болдуруп болбас, чүге дизе делегейде болуушкуннарны эки талаже эргилдирип болурунуң кара чаңгыс аргазы оскундуруп болур.

СОЛУННАРНЫҢ ДЫҢНАДЫГЛАРЫ

ПХЕНЬЯН. ССРЭ биле КУДР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында Керээге ат салганының 25 чыл оюн-биле холбашкан материалдар КУДР-нуң солуннарының кичээнгейиниң төвүнде турар. Ындыг керээни чарып алганы совет-корей харылзааларны хөгжүдеринге төөгүлүг болуушкун болган деп, «Нодон синмун» солун бижип турар. Ийи чурттуң айыыл чок чоруун, Ыраккы Чөөн чүкке, Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынга, империалистерниң чимзениишкиннерин болдурбазынга ол керээ дыка салдарлыг болган.

Солуннар Чилиде болуушкуннарны хөйү-биле чырыдып турар. «Монд» солун Латин Американың ол чуртунда байдалды анализтеп тура, ийи хүн дургузунда чазакка удур болган чыскаал үезинде полицияның дерзиилелинден чеди кижи өлген, бежен кижи балыглаткан, алды чүс кижини хоругдаан деп дыңнаткан. Армия болгаш полиция чаа үскүлежиишкинни күткүп үндүрүп кээр болза, айыыл катап диргелип кээп болур деп, солун демдеглээн.

Пакистанда чазакка удур хөделиишкиннерниң чайгаар өзүп турарын парлалга дыңнаткан. Шериг эргилдезиниң түңнелинде, тос чыл бурунгаар эрге-чагыргага келген Зия-уль-хактың ёзу-чурумунга удур массалыг удурланыышкын шимчээшкининге он-он муң кижилер киришкен деп, «Юманите» солун бижээн. Полиция чыскаалганнарга удур от ажыткан. Өлген болгаш балыгланган кижилер бар.

СӨС КЫРЫНДА АРТПЫШААН

ТОКИО. Намибия талазы-биле КНО-нуң шиитпирин тооп көрбейн, Мурнуу Африка Республиканың ужур-дүрүм чок эжелеп алганы намиби девискээрде бойдус байлаан үптеп алырынга япон монополиялар киржип турар.

Сөс кырынга апартеидтиң системазын буруудатса-даа база Намибия талазы-биле КНО-нуң резолюциязын деткизе-даа, херек кырында Японияның чазаа Претория-биле «ажыл-херекчи» харылзааларны калбартып турар.

Япон компаниялар Преториядан ураны болгаш өске-даа үнелиг байлактарны чажыды-биле садып ап турар. Чүгле 1985 чылда безин Япония Намибиядан 18.5 миллион доллар барааны садып алган. Кудулаткан сан-чурагай ёзугаар алырга, Япония биле МАР-ның бараан саарылгазының ниити хемчээли ам үш миллиард доллар чоокшулай берген.

ШЫҢГЫЫ ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

ГАВАНА. Никарагуада сомосажы контрреволюсчуларга дузаламчы кылдыр АКШ-тың 100 млн. доллар бээр дээнин дем каттыштырылгазының чиңгине секретары Шридат Рампал шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. АКШ-тың шак ындыг чоруктары делегей эргезиниң үндезининге хора чедирип турар болгаш делегейниң бүгү ниитилежилгезинге согуг таварыштырып турар дээрзин Гайананың найысылалынга чүве чугаалап тургаш ол медеглээн. Мурнуу Африканың расисчи ёзу-чурумунга хамаарыштыр Каттышкан Штаттарның болгаш Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң чорудуп турар политиказын Шридат Рампал база шыңгыы шүгүмчүлээн. Преторияга удур экономиктиг хемчеглер алырындан ойталап каартары дээрге-ле, Британияның эрги колониялары кирип турар апартеидтиң ёзу-чурумун деткиир дээни ол ышкажыл деп, дем каттыштырылгазының чиңгине секретары медеглээн.

Апартеид солдадының холунда солунда: «Бөгүн чүү-даа болбаан» деп сөстерни бижээн.

«Преторияның сөөк-язы ылгаар ёзу-чуруму чурттуң кара кештиг чонунга удур Мурнуу Африка Республиканың төөгүзүнге туруп көрбээн террорну болгаш бастып-дорамчылаашкынны чорудуп турар».

СЭТА-ның фотохроникасы.
(Солуннардан).

Дылывыс— байлаавыс

Кандыг-даа нацияның культуразының кол өзээ ооң бодунуң төрээн дылы болур. Кижиниң угаан-медерели дылга илереттинер, оон амыдыралга боттуг чүүл апаар болгай. Ынчангаш кижилерниң угаан-медерели кайы хире сайзырангай болдур, оларның дыл-домаа ол хире сайзырангай, а дылы сайзырангай турда, оларның эртеми, культуразы база сайзырангай болур. Оон туржук ындыг чоннуң ажыл-агыйы безин болбаазырангай болуру маргылдаа чок.

Ынчангаш бистиң Совет күрүнеде бактаап кирип турар нация бүрүзүнүң төрээн дылын аажок хуматалап, ооң улам ыңай сайзыралы дээш, Коммунистиг партияның, Совет чазактың улуг сагыш салып турарының ужуру-даа ол.

Совет кижи бүрүзү ийи дылдыг: бирээзи бодунуң төрээн дылы; ийигизи делегейде база бир эң болбаазын — орус дыл. Кымга-даа билдингир — орус дылды өөренип албайн чыткаш, кандыг-даа эртем-билигни чедип ап, болбаазын техниканы шиңгээдип ап шыдавас сен! Орус дылды анаа-ла билип алыр эвес, а ону чугаалаптаа, бижип-даа эки билир кылдыр өөренип алыры тоң чугула. Ону чедип алырда, хамыктың мурнунда, бодунуң төрээн дылын эки өөренип алыр ужурлуг. Ынчан орус дылды өөренири аажок чиик болур.

ХАНДЫР ӨӨРЕНИР

Бо чылдың май 6-да үнген № 108 «Шын» солунда математика башкызы М. Уван-оолдуң «Дыл — байлаавыс» деп материалын номчааш, улус өттүнүп эвес, а бодумнуң бүгү-ле угаан-бодалым-биле ол чүүлдү коңчуг-ла шын-дыр деп деткидим.

Бистиң республикада тыва дыл талазы-биле ханы эртем-билиглиг болгаш байлак дуржулгалыг башкылар хөй. Ынчалза-даа олар барык-ла чүве ыттташпайн турда, бо аажок чугула айтырыгны математика башкызының көдүрүп келгени кайгамчык. Монгуш Топтуг-оолович Уван-оол-биле алдан чылдарда кады ажылдап турган бис. (Барыын-Хемчикте Дөң-Терезин школазынга). Бодунуң тускай эртемин коңчуг эки билир, шыырак математик кижи. Ынчангаш ол чамдык өөреникчилерниң математиканы чүге багай шиңгээдип ап турганының кол-ла чылдагаанын эки эскерген-дир.

Тыва школаларда тыва дыл база бир кол эртем. Ол хиреде тыва дыл шагы эвээш, ооң ужуру та чүде чүве? Шагы эвээш болганда, тыва дылды кайы-бир таварышкан-на кижилерге немелде шак кылдыр башкыладып турар таварылгалар база бар. Ооң ужурундан чамдык школаларның өөреникчилери школа программазын өөренип эрткен-даа болза, тыва дыл талазы-биле билии чавыс, дылдың янзы-бүрү нарын дүрүмнерин четче шиңгээдип албаан, сөс-домаа аажок чевен болгулаар.

Тывызык ыдарга безин, чүнү эндээртин чугаалап турарын шуут эскербес, кайы хамаан чокка, ааска таварышкан-на сөстерни алап олуруп бээр. Оон туржук программа ёзугаар шээжилеп алыр ужурлуг шүлүктерни безин четче билбес, харын шээжи-биле чангыс-даа шүлүк чугаалап билбес-даа өөреникчилер таварышкылаар. Өөреникчи кижи төрээн дылының талазы-биле школа программазын оода ортумак деңнелге шиңгээдип ап турар болза, өске эртемнер аңаа дыка чиик болуруң амыдырал бадыткап турар. Ындыг өөреникчилерниң сөс-домаа сайзырангай, чараш болур, тоолдажыр, тывызыктажыр дээрге, олар амырай бээрлер.

Бойдуста хамык-ла чүвелерниң, дириг амытаннарның бот-боттары тудуш, илчирбеленчек харылзаалыг болуру ышкаш, амыдыралда бүгү-ле чүвелер, ооң иштинде янзы-бүрү эртемнер-даа бот-боттарынга чоок хамаарылгалыг болуп турар.

Математика эртемин өөрениринге кол-ла мергежилгелер — эге класстардан эгелеп аас-биле саналга болгаш бодалгалар бодаары болур. Ынчаарга бодунуң төрээн дылын эки билбес кижи бердинген бодалганың утказын база-ла демги тывызыктарны ышкаш билбейн олуруп бээр. Оода арифметиканың дөрт кылдыныгларының кайызы-биле бодаар-дыр дээрге безин, ону билбес, «кадар», «казыыр» деп тывызыктап туруп бээр.

Башкы М. Уван-оол бижиинде тывызыктажырынга, тоолдажырынга коңчут ынак чораан-дыр. Оон школага келгеш, бодалгаларны дораан-на бодап аптар болган. Мында кандыг-даа хөөредиг чок, дорт-ла шынын бижип турар-дыр. Чүге дизе, бодалга дээрге-ле база тывызык: чүнү тывар дээнин, ону кандыг арга-биле тыварын негеп турар.

Тыва дылды эки билир, дуржулгалыг башкыларның өөреткен өөреникчилериниң аас-даа, бижимел-даа чугаалары сайзырангай, чараш болур. Ындыг өөреникчилерниң бижээн чагааларын безин солун, чиик материалдарны солунга бижиптер болгаш харын-даа шүлүктер-даа бижигилээр апаар болгай.

Түңнелинде, кым-на бодунуң төрээн дылын эки билир болдур, ол математиканы база эки шиңгээдип алыр аргалыг деп дорт чугаалап болур.

Кижиниң угаан-бодал сайзыралынга бодунуң төрээн дылы ол хире ужур-дузалыг турбуже, ону ийиги чергениң эртеми кылдыр санаар хөөннер чүгле ийи-чаңгыс ада-иелерде-даа эвес, а чамдык тыва школаларда безин бары чажыт эвес. Оон туржук башкылар билиин бедидер институтта безин тыва дыл кабинеди чок дээрге, кижи бузурээр аргажок херектир.

Школаларда тыва дыл шактары эвээш-даа болза, тыва дылдың башкылаашкынын шынаржыдар, ону улам сайзырангайжыдар аргалар черле бар. Кызылга чоокка чедир чаңгыс № 2 тыва школа турган. Тыва класстарлыг № 3 школаны ажытканы коңчуг өөрүнчүг-дүр, ынчалза-даа ол база эвээш.

Өөреникчилерниң тыва дылга сонуургалы чавыс, чүге дизе кандыг-даа өөредилге черлеринге кирерде, тыва дылга шылгалдалар тутпас дээр хөөннер база бар. Мен бодаарымга, шылгалда тутпазында-даа эвес, а чараш угаан-бодалдарның сонуургалын оттуруп шыдавайн турарывыста. Эге класстарга номчулганы колдадыр өөретсе кандыг ирги деп бодал база бар. Чүге дизе школага чаа келген өөреникчи хамыктың-на мурнунда, саат чокка номчуп өөрениири эң чугула. Номчуп билбес азы кошкак номчуур кижилерге дүрүмнерни, шын бижилгелерни өөреткен ажыы эвээш хире.

Уругларның хар-назынының, класстарының аайы-биле номчуттунгур, солун О. Сувакпиттиң садик назылыгларга тургускан ному ышкаш, ындыг номнарны ам-даа хөйү-биле парлаары күзенчиг. Мындыг номнарны парлаарынга башкыларны кириштирери албан. Чижээлээрге, эге класстар номнарын тургузарынга ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Алдын-оолду, үстүкү класстарга база бир башкыларны дээш өске-даа.

М. ЭРГЕП.

ЧААГАЙ ТУРА-СОРУКТУҢ ОЮННАРЫ

МОСКВА 86
ИГРЫ ДОБРОЙ ВОЛИ

Чаагай тура-соруктуң оюннарында киржип турар херээжен баскетболистер үш-үш оюннарны эрттирген. Вторникте олар дыштанганнар. Средада болгаш четвергте шиитпирлиг болгаш түңнел оюннар болур. Эрткен үш оюннарның түңнелинде, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың командалары 6—6, Бразилияның спортчулары 4, Болгарияның 2 санныг болган, а ЧССР-ниң база Югославияның төлээлери ол оюннарга уттурупкан.

ССРЭ-ниң алдарлыг тренери, Риганың сураглыг ТТТ командазының дагдыныкчызы Раймонд Карнитис СЭТА-ның корреспондентизинге мынча деп чугаалаан:

— Баскетболга херээженнер аразынга баштайгы оюннар солун болгаш чидиг байдалга эрткен. Ылаңгыя совет спортчуларның оюннарын кичээнгейлиг көрдүм. Үш ужуражылганың шуптузунга олар тиилеп алдылар. Ындыг-даа болза олар боттарының талазындан эки оюнну ам-даа көргүспедилер деп бодалдыг мен. Бистиң командавыс ёзулуг оюнну алдын медальдар дээш АКШ-тың болгаш Бразилияның командалары-биле ужуражылга үезинде көргүзер боор деп идегээр апаар. АКШ-тың спортчулары баштайгы оюннарда-ла шыырак чорууң көргүскен, команданың кежигүннери күш-дамыр талазы-биле белеткели эки болгаш оюнну чорударының аргазын шиңгээткени бедик деңнелде. 203 см дурттуг спортчу Энн Донովандан өскелери шупту шимченгир болгаш кашпагай.

Халдаашкын үезинде оларның оюну үргүлчү чаңгыс аай болуп турар, кижи бүрүзү чүгле чааскаан ойнаарын бодаар. Дээрбекче ыракта̂н октавас. Четпестериниң бирээзи ол.

Бразильчилерниң оюнун база хөлчок сонуургаан мен. Ол ыңаяк болгаш келир үеде черле шыырак болур команда деп санаар мен. Бо маргылдааларның түңнел ужуражылгазында бразиль команданың арга-дуржулгазы элээн немежи бээр дээрзинге ооң тренери Мария Кардозу идегеп турар. Ындыг-даа болза ол бүтпейн барып база болур, чүге дизе ол команданың шыырак дээн спортчулары Мария да Сильва биле Гортензия Маркари олар маргылдаа үезинде кыска дыш алырын бодавайн турарлар, ол чорук түңнел ужуражылгалар үезинде күш-шыдал талазы-биле бергедээшкинге чедирип болур.

Болгарияның, ЧССР-ниң болгаш Югославияның командалары эрткен оюннарда эвээш санныг болза-даа, ужуражылга бүрүзүн төнчүзүнге чедир демисежип, эки ойнаанын айтыр апаар.

Чаагай тура-соруктуң оюннарында херээжен улус аразында беш мергежилдиң маргылдаазынга Татьяна Черецкая база катап мурнай берген. 200 метр дистанцияга хостут эштиринге ол 2 минута 19.976 секунданы чарыгдааш, эки көргүзүглүг болган. Ол ам 1164 санныг болуп, ооң мурнунда мурнап турган француз спортчу Софи Морессэни ашкан.

Чаагай тура-соруктуң оюннарында киржип турар ССРЭ-ниң шилиндек командазының кежигүннери Москвада Поклонная даанда «Тиилелге» мемориалының тудуунга күш-ажыл хүнүн эрттирген. Аңаа ол эртен эвин коңчуг болган. Аныяк оолдар музей тудуунга, а уруглар Аллар аллеязынга шалыпкын ажылдаан. Кижи бодаарга, шак ындыг харысалгалыг маргылдаага келген спортчулар харын белеткелин эрттирип турган дег. Спортчу бедик көргүзүглерни бүгү чурт олардан манап турар. А мында—кол хаптары, тудугжуларның тускай бөрттери, хүүректер, бок аштаар чүүлдер. Ажыл хайнышкынның, чүгле кижилерниң хөректеринде «ССРЭ» деп бижик болгаш сүлде демдек ында совет спортчулар ажылдап турар деп чүвени сагындырып турар.

ЧУРУКТА: спорттуң чеди хевиринге херээженнер маргылдаазының тиилекчизи Джеки Джойнер (АКШ) 7148 санныг, делегей рекордун тургускан. Чериниң узунун ооң халып турары.

СЭТА-ның фотозун фототелеграф-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

МУЗЕЙНИҢ ААЛЧЫЛАРЫ

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге Москваның, Омскиниң, ССРЭ-ниң ЭА-ның эртемденнери — шупту чээрби беш кижи—астрогеологтар, геофизиктер, эртем-шинчилел ажылдакчылары аалдап чораан. Тываның девискээриниң чамдык черлеринге эртем-шинчилел ажылдары кылыр сорулгалыг эртемденнер июль 7-де Таңды районче аъттанышкан. Олар Таңдыга болгаш оон-даа өске чамдык районнарга барып, август 10-га чедир ажылдаар.

Надя Рушева дугайында допчу беседаны, ооң ажылдарының даштыкыга болгаш Совет Эвилелинге болгулаан делгелгелеринден чамдык чуруктарынга тайылбырны музейниң эртем ажылдакчызы Н. Чаш таныштырган.

Музей девискээринде турар эрте-бурунгу төөгүнүң даш көжээлерин, ында бижиттинген демдеглелдерниң ужур-утказын Е. Байкара эртемденнерге тайылбырлап берген.

Музей залдарын эргип, ында бар экспонаттар-биле, Тываның чурукчуларының чурааны республикада ат-сураглыг кижилерниң портреттерин делгээн зал-биле олар танышкан болгаш музейниң экспонаттарының дугайында боттарының бодалдарын, санал-оналдарын база музейниң эртем ажылдакчыларынга эки күзээшкиннерни эртемденнер демдеглел дептеринде арттырган.

Р. ТОЛЗАТМАА.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

ЭСКЕРТИНМЕС ЭСКИТТЕР

Кызылывыстың хүн бүрү өзүп, сайзырап орарынга кым-даа маргышпас. Бичии-ле када моон үнгеш, чоруп-чоруп келиринге, бир-ле чаа тудуг, чаа кудумчу, чаа бажың көстүп келген болур болгай. Ынчалза-даа оларның аразында чамдык эскертинмес-даа болза, дыка эпчок черлер, чүүлдер барын бөгүн бижип көрейн.

Оларның бирээзинге хоорайның кол кудумчузу — Кочетовта автобус доктаар черлерде дөзү чоон, бажы чиңге кудумчу ортузунче эгли берген чагылар хамааржыр. Оларның ишти-биле электри дамчыдар кабель чоруткан, ону бодаарга ында чырык бар хире.

Ындыг-даа болза, оларның «ажыл чок» турарындан хоорайның каасталгазынга, чаагайжыдылгазынга шаптык болуп турар. Кыппас лампочкалар дыка хөй. Ону чамдык кижилер «Электри энергиязы камнааш кывыспайн турар» деп-даа турар. А бир эвес «камналгадан» кывыспас чүве болза, ол чагыларның херээ чүү боор! А бир эвес үрелиишкинден кыппас болза, чыл-чылы-биле тургускан херээ бар бе? Кылыр болгай. Мону хоорукүүском канчаар болап турар ирги?

Улуг-Хемни кешкен көвүрүг аксында сквер барын билир силер ыйнаан. Ооң эрик талазында чалдаан дески черге каш чыл бурунгаар стадион хевирлиг чүүл көстүп келген. Ону оргулааш, долгандыр чырыктап-даа каан, бетон чагылар калааш, чырык-даа кирген. Кышкы үеде аңаа каток безин доңуруп каан чүведир.

Ажыл ооң-биле соксаан деп бе? Чок. Кыжын аңаа ийи бичии вагончугаш база эккелген, келген кижилерге коньки хөлезилээр чер база ол апарган. Чурттакчыларның өөрээни-даа медээжок. Бажың чанында стадион!

Оон-на, та кандыг чылдагаандан чүве, ийи вагончугашты көжүрүп аппарган. Ынчалза-даа улаштыр ажыл хайныгып турган. Чүл дээрге, ол черни асфальтылап эгелээн. Ам чурттакчылар таңцы шөлүг болур бис деп кордап турган.

Асфальтылаашкынга келгеш-ле, ажыл соксай берген. Үштүң бир кезин хирезин дескилеп каан соонда, ажыл ам соксаан. Мынчага ээнзирей берген хевээр. Ол чежеге чедир ынчаар ээнзирей берген, ээзи чок ыт чыглыр чер болу берген турар ирги?

В. САГААН-ООЛ.

«ПЫШ-ПЫШ»

(ШООДУГ)

Дыштаныр хүнде хлеб садып алыр дээш кудумчуну өрү базыптым. Ыңай-бээр шуушкан улуг-биче кижилер-даа хөй. Бир көөрүмге, меңээ уткуштур таныырым кижи черге дээр-дегбес кушталдырып ор. Электери артында чалгыйналдыр эстеп чорду. Чүге-ле бачымнап чоруур, чүзү канчап барган кижи боор деп бодааш кайгап көрүп тур мен. Чедип келзе-ле, кожам Калбак-Кадай болду. Амыр-менди солчуп чугаалажып тура, ооң бир сетки ишти кызылгыр, чаагай яблоктарын чажыр тудуп турарын эскерип кагдым.

— Мындыг чаагай яблокту кайда садып турар-дыр, угбай? —деп айтыра бердим.

Мээң салган айтырыымга ооң харыылаар туразы чок хире. Калбак-Кадай тула берген чүве дег, кезек ыыт чок тур. Оор кижи ышкаш ыңай-бээр сезиктиг көргүлеп, эдээн бөлехаара туткулап, сумказын чажырып тур. Арнында дерин холу-биле чотпушаан, менче имней каапты. Ооң чанынга чоокшулап келгеш, оон ыңай чүү болурун манап тур мен. Кижиң менче кедээликтеп, үнүн чавызалып, адыжы-биле аксын эптии коңчуг кажааландыр туткаш, сымыраны аарак чугаалады:

— Аъш-чем садыында деп бил. Ону каракка көзүлдүр кайыын делгээр. «Пыш-пыш» дээн кижилерге бээр. Ыттап болбас.

Чугааның утказын-даа орта билбейн ылавылап айтырдым:

— «Пыш-пыш» дээрге чүү дээни ол?

Шугулдаксаан байдалдыг долдаш-далдаш ыңай болду. Аас ажып чадап чыдырымдала, ол кудумчуну куду кууранш кынды. Соондан халааш, шала чашпаалай аарак айтырдым он.

— Ыткыр ыттава, шимээн — деп, ол алгырып харыылады.

Мен турган черимде өрген дег кожая берген тур мен. Чогум хлеб садып алыр дээнимни сактып келгеш, садыгже базыптым. Дейги чугаа сагыжымдан ыравастаан. Калбак-Кадайның чугаалааның ёзугаар барып шенеп көөр деп бодап алдым. Шенелдеде хора бар эвес.

Кире бээримге, кым-даа чок болду. Ак халат кеткен чараш кыс мени тегерти көрүп турар ышкаш болду. Сорулга-херээм күүседир дээш, баартактан эптии коңчуг туттунгаш, кыстың чедип кээрин манап тур мен. Шынап-ла, садыгжым келгеш ээлдек чаңнап тур оң. Ол-ла-дыр деп бодапкан мен. Мен чүү боор «пыш-пыш» деп дыңналыр-дыңналбас сымыраны кааптым. Аныяк кыс аймаарай берген көрүп тур. Чүге ынчап турар чоор? Ынчалза-даа хүлүмзүрүп турар ужур бар деп ынандым.

— «Пыш-пыш» — деп, арай дыңзыдыр сымырандым.

Кыстың караа алараш дээш, хая көрнү берди. Чиктиин аа! Ам-даа билбээни ол бе? Алгырар чыгыы база медээ бердим. Чок. Садыгжы менче коргунчуг кылдыр көргүледи.

— Албыстай бербээн силер бе, акыжыым — деп кыжырыйдыр.

Хамык херек бурааан. Хейде бодум ытканымдан, садыгдан үнери безин бергедей берген. Арай боорда чылбыртып үндүм-не. Яблок-даа, хлеб-даа чок чаныпкан мен.

Сөөлүнде Калбак-Кадайга барып чарбып четтим. Ол көк бажын чудуруу-биле соктагылааш, тайылбырлады:

— Чүвениң ужур-чөвүн билбээн-дир сен. Таныш-көрүш кижиң чокта, чүнү садып алыр сен. «Пыш-пыш» дээр харыың чок кижи-дир сен. Мээң база өң-талам чок, аңаа согур душ боон алганым шын. Бирээзиниң кулаанга бүдүү сымыраны кааптарымга, соора танааш, ынаар бир черден ушта соп берген.

— «Пыш-пыш» дээрге бүдүү сымыраныр дээни ол ышкажыл, угбам? —деп, айтырдым.

— Ийе-ийе, шак ындыг. Эп херек болдур ийин. Садыгжыларны холга аптар оптуг кижилер «пыш-пыш» деп билир деп бил.

Харыыга харлыга берген мен. Бодумну бодап келгеш, эгенип пат болган мен.

«Пыш-пыш» деп бодумну бодум шоодуп ордум.

Д. САЛЧАК.

ТВ

ИЮЛЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45— «Ажыктыы маргылдаа чок», «Кардиологтар хоорайы». Телефильмнер. 9.10 — «Кайгамчык Фердинанд». Мультфильмнер. 9.35 — «Найырал хороводу». Эвилелдешкен республикаларның улусчу коллективтериниң концерти. 10.20—«Дириг амытаннар делегейинде». 11.20—11.25 —Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Аваа бөлүүн шыңныг чүүлдер». Эртем-нептеределдиг телефильм. 15.05 — Шыдыраа школазы. 15.35—Жюль Верн. «Капитан Немо». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 16.45 — МАР-ның национал байырлалынга. Кыныотайылбыр. 17.30 — Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. 18.00 — «Он алды харга чедир болгаш оон-даа өру». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— Мультфильмнер: 19.30 — «Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкин». 20.00 — Чаагай тура-соруктуң оюннары. Чиик атлетика. 21.00 — «Үе». 21.35 —Чаагай тура-соруктуң оюннары. Чиик атлетика. Уран гимнастика. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.25 — Чаагай тура-соруктуң оюннарының хүн демдеглели.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.06 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Дилээшкинниң энергиязы». Док. фильм. 8.40 — «Херээженни диленер». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы 9.30 — «Наргис», «Даг мастери». Мультфильмнер. 10.25 — Испан дыл. 10.55 — «Арабела». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.15 — Е.Буков. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 13.00—Камчатканың телевидениезиниң программазы. 14.00 — Иванушка-тенекпей дугайында уран-чечен фильм. 15.20 — «Ялла» ансамбльдиң концерти. 15.50 — Медээлер. 16.00 —Чаагай тура-соруктуң оюннары. Хол бөмбүү (херээженнер). Спорттуң беш хевиринге маргылдаа.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Док. фильм. 18.00 — Чаа Шагаан-Арыг школазының «Чалбыыш» агитбригадазының концерти.

МОСКВАДАН

18.20 — Баскетболга делегей чемпионады. Эр улус. ССРЭ биле Уругвайның шилилдек командалары ойнаар. Испаниядан дамчыдылга. 19.00— Чаагай тура-соруктуң оюннары. Чадаг-терге (трек). Суг полозу. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Степа-далайжы». Мультфильм. 1-ги кезээ.

КЫЗЫЛДАН

20.20 — Телемедээлер. 20.30 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. Республикада хой кыргылдаазының чорут турарының дугайында допчулал. «Найырал». Июль 11—«Моолга Улусчу революцияның тиилээниниң 65 чылы». СЭКП Өвүр райкомунуң секретары, районнуң совет-моол найырал ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы З. Ш. Бады-Хоо дамчыдылгага киржир.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —23.05 — «Исход». Уран-чечен телефильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Олгаар

Республикага шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Диңмирээр чадавас. Соңгу-барыын чүкче хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Күштели бергенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 11—16 градус. Чамдык черлерге 2—7 градус. Хүндүс 26—31 градус чылыг.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 14—16, хүндүс 28—30 градус.

КИНО

ИЮЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга **«Что у Сеньки было?»** 9.30, **«Капкан для шакалов»** 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Невероятное приключение итальянцев в России»** 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, **«Секретный эксперимент»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: **«Москва-Кассиопея»** 16.20, **«Грешница»** 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: **«Одиночное плавание»** 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕРГЕ, ООРЛАРГА—ЧЕМИШ

Күрүнениң акша-хөреңгизи-биле хөй кижилерниң киржилгези, күжү-биле кылган чугула тудуг материалдарын кайы-бир тудугга ажыглаары-биле аппаргаш, таптыг кадагалап, камныг чарыгдаар байтык, хайгаарал чок тө каар чоруктар ам-даа таварышкылаар. Ындыг ажык, ээн каапкан чыдарындан оларны оорлар болгаш кавырактаныкчылар дажыглап ап, харга чаъска, изиг хүн караанга олар үрелип турар. Ол чижектиг оруктарны дуглаарынга, ындыг ээ-харысалга чок удуртукчуларны илередип, хемчег онаарынга дузалажып көрүңер, хүндүлүг Мергелдей!

Бистиң Тес-Хем районда, Самагалдайда ээ-харысалга чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктарның чамдык чижектерин, суд дылы-биле алырга, «тодаргай херечилер-биле», силерге, Мергелдей, база хөйге көргүзерин кызыттывыс.

№ 1 херечи— районнуң харылзаа белдиринге шлак-бетон тудугну эрткен чылын тудуп эгелээн. Кыш дүшкен тудуг-даа уттундурган, чазын катап эгелээр боор деп идегел куруг барган. Бо чайның магалыг үези чүгүрүүнде кирди, тудуг ам-даа эңгее-каңгая берген турбушаан. Оон туржук тудугжуларның чедир тутпааны, дээвири чок тудуг иштинге каапканы элээн каш шоодай цементизи хая-даш боол хуула берген. Бо дээш кым буруулуг ирги, кым хайгаарап, кадагалаар турган ирги?

№ 2, 3 херечилер— хөй тайылбырның херээ чүү боор. Бирээзинде — тууйбу, өскезинде—, манзалар. Олар кайда ынчаар үй-балай октаттынган чыдары ол деп? Бок төгер черде бе? Чок! Ол дээрге районнуң септелге-тудуг участогунуң девискээринде ынчаар «шыгжаттынып» чыдары ол.

№ 4 херечи — магалыг-ла, тергиин-не техника аа! Оон чаңгыс шакта безин казыптар оңгар-траншеязын каш-каш кижи хонук-хонуу-биле ажылдааш, хол-биле казып күш четпес чүве-дир. А бо техника кайда, чүнү ажылдап турар деп бодаар силер? Ол дээрге улуг тывызык. Бо улуг экскаватор Самагалдай суурнуң адаанда, Эрзинче болгаш Ак-Эрикче баар оруктар белдиринде эрткен күстен бээр көжээлени берген турар. Кажан, кым каапканы-даа билдинмес, кайгамчык эт.

Бо-ла бүгү чүүлдер дугайында ээлери, «херечилерни» көргеш, сактып кээр ирги бе? Ындыг ээлерни канчалза экил, Мергелдей? Мындыг тоомча чок ээлерни, «херечилерни» тудуп алгаш, судка-даа чедирзе чүл?

Ч. МИКУН.

①

②

③

④

ШЫН Редакцияның адрези:
667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Солун неделяда 6 катап үнер
Чагыг № 3335.
Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00709